

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

Martin N. Hansen: Kantate 17. november 1968

Marius Schildt: Mødet på Folkehjem 17. november 1918

H. Vad Thomsen: Gammel spillemandsmusik fra Hjerndrup

Knud Brummer: »Philomele«

Bjørn Svensson: »e svensk postvej«

Troels Fink: Degn Peter Jørgensen

Jens Lampe: Ølbrygning på Als

Sagt og skrevet

Fotopris udsat af Historisk Samfund

Boganmeldelser

DECEMBER

12 · 1968

44. ÅRGANG

Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland

Efterårets to BOGNYHEDER

fra Historisk Samfund for Sønderjylland

Mourits Mørk Hansen:

LIVS-ERINDRINGER

ca. 350 sider, illustreret.

Medlemspris kr. 25,00 (i boghandelen 49,50)

Peter Kier:

MIN REJSE GENNEM JORDELIVET

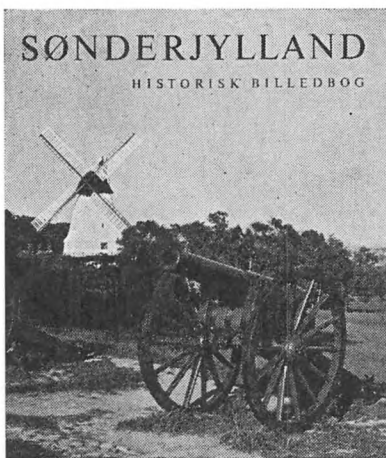
ca. 350 sider, illustreret.

Medlemspris kr. 25,00 (i boghandelen 49,50)

SØNDERJYLLAND HISTORISK BILLEDBOG

TIDEN INDTIL 1864 v. Jørgen Paulsen og Poul Kürstein. Indbundet, 260 sider.

Medlemspris kr. 27,00. Bogladepris kr. 54,00
Ingeninde før er Sønderjyllands historie blevet fremstillet på en friskere og lettere tilgængelig måde end i dette værk. Over

150 fotografiske gengivelser på træfrit, krideret kunsttrykpapir og udvalgt af museumsdirektør Jørgen Paulsen belyser her alle væsentlige sider af grænselandets historie, og de levendegøres ved bibliotekslektor Poul Kürsteins inspirerende og velvalgte kommentarer.

tal med en
HAFNIAMAND
om Deres
forsikringer

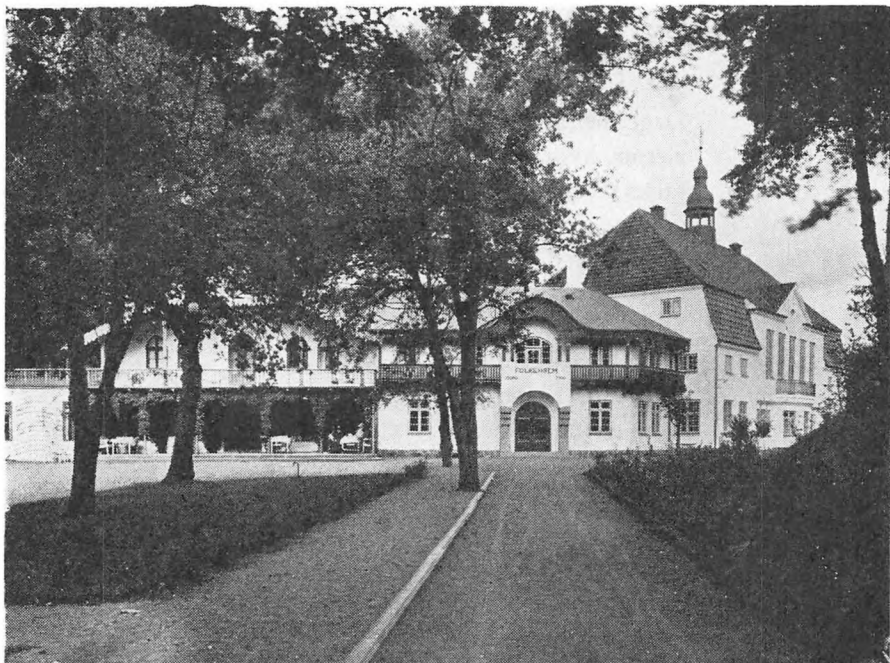

den sikre havn

HAFNIA
FORSIKRING

Sønderjysk Månedsskrift, der udsendes af *Historisk Samfund for Sønderjylland* som selvstændig publikation, koster årlig 22,50 kr. incl. MOMS og gratis tilsendt. Abonnement og enkeltnumre (2,00 kr. stykket plus MOMS og porto, særnumre beregnes der dog en højere pris for) kan bestilles hos ekspeditionen, Landsarkivet, Åbenrå, tlf. (046) 2 46 83 eller på redaktionens adresse, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, tlf. (045) 2 17 37. – Prøvenumre tilsendes gerne og gratis på anmodning.

Giv et gaveabonnement
på Sønderjysk Månedsskrift
til den,
der »ikke ønsker sig noget«

Folkehjem, som bygningen så ud, da H. P. Hanssen talte fra balkonen over døren den 17. november 1918.

Kantate 17. november 1918

ved mindefesten for mødet på Folkehjem 17. november 1918

FÆLLES KOR

Melodi: I alle de riger og lande ...

*Der lyser en dag i mindet,
forunderlig rig og stor –
den førte vor skæbne ind i
et nyt og grødefuldt spor.*

*Vi mindes med gru i sinde,
hvad krigen kosted af blod,
og husker, hvad der blev øvet
med fast og ukueligt mod.*

*Dog alt har sin tid og yder
kun styrke i lykke og nød
så længe, som slægterne føler,
det nærer hjerternes glød.*

*Om mangt går af minde og glemmes
for nye og krævende tag,
er dagen, vi fejrer, bestandig
vort hjertes, vor styrkens dag.*

*Og selv om det vundne må vindes
fra dag og til dag uden ro,
vi fletter om dagens højtid
en krans af forhåbning og tro.*

RECITATION

Dage, uendelige lange,
nætter, hvor mange, mange
taltes hvert timeslag
til det igen blev dag,
sådan skred krigens år –
indtil en dag omsider
midt i de hårdeste tider
solen brød frem, og vort sind,
knuget af vintervind,
føjte et pust af vår.

Det gik som et sus over landet,
et dæmpet, men ildnende råb:
Kom, kom! for nu får vi sandet
vort aller dyreeste håb.
Med bud fra alle de døde
til dagen, de aldrig så,
vi stævner i flok til møde
på Folkehjem i Åbenrå!

Der lyser en dag i mindet,
man husker et ord, der blev sagt,
og se, det varmer i sindet
endnu med fortryllende magt.
Det toner for alle, der kæmper
fremover, med inderlig røst:
den syttende november
har skænket os styrke og trøst.

Fra nittenhundred og atten
og frem til dagen i dag,
er det som selve natten
har mistet sit dystre drag.
Og rammes vi dybt i sindet
og lammes af tidernes slag,
der lyser trods alt i mindet
en rig, en forunderlig dag.

Styrket af fælles minder
og under samme tag
husker vi hele folkets
sejre og nederlag,
ja, også dem –
men den ene dag er vor!

KOR AF KVINDER

Melodi: Kærlighed til fædrelandet ...

*Som en falmet urt i tørke
frisker til af nattens regn,
vil en sorgfuld sjæl i mørke
under angstens barske hegn,
blot den higer ufotrøden,
fange håb af morgenrøden.*

*Véd man mon, hvordan det kvæger
dem, der gennem år og dag
måtte tømme sorgens bæger
i så alt for dybe drag,
når de efter tårefloden
føler sol om hjerteroden.*

*Ja, som planten gror og ranker
sig mod solens milde glød,
løfter varme vore tanker
fra fortvivlelse og nød
op i lyset, fyldt af ømme,
store, nye lykkedrømme.*

*Ingen løser livets gåde
eller rådner skæbnens spind,
men af skjulte kræfters nåde
vandt vi dog vor sommer ind,
derfor toner selv i smerte
hjemkomstglæden i vort hjerte.*

*Nye slægter, glem det ikke,
hvad en ældre slægt har lidt!
Livets store øjeblikke
vinder ingen kvit og frit.
Sent blir skæbnens tråde tvundet.
Vogt og værn, hvad der er vundet.*

RECITATION

Årene flyver med vindens hast
bort gennem tid og rum.
Alt, hvad vi ønsker at holde fast,
piskes flygtig gennem bølgeskum
op på forglemmelsens hav.
Nye dage og nye krav
følger hinanden foruden rast
i hastende jag,
og snart er alting længe siden,
harmen og striden
og sejrens dag.

Og dog – der lever endnu mange iblandt os
mange, som husker den mén,
skæbnegudinden spandt os
på deres tidløse tén.
Men tænker de så med bævende mund
på glæden, der gik dem til hjertets grund,
da er det, som tiden står stille en stund.

Det hænder til tider, der trænges til mænd
med klarsyn og kraft, med evner og mod
til at føre et folk ud af tårer og blod,
og man peger tvivlrådig på den eller den –:
Det gælder vort liv! Det gælder vort hjem!
Men man spejder og kalder forgæves.
De mænd, der kræves,
er ikke til og står ikke frem.

Vi havde det held at eje de folk
som ildnede os til aldrig at svigte.
Med kraft til kamp og med liv til sag
glimted et håb om en frihedens dag
ved hjerternes valg. Nu var den i sigte!
Og vor talsmand stod frem,
let bøjet af kampen og budskabets vægt
med blomster i favn,
og talte om sorger og savn
om dagen, vi havde i vente.
Han talte besindigt, men mandigt og godt,
ikke med hovmod og sårende spot
om nederlaget vi kendte,
men som den sejrende, sejren gør blid,
ydmyg og mild, efter tærende strid –
og med den varme, der fyldte hans bryst,
drog han vort sind med forventning og trøst
mod en kommende lykkelig tid.

Dér sad folk og lyttede, klædt i sorg,
i den tætfyldte sal – for de fleste
kom slet ikke ind – og erkendte,

at nu var det sket.
Jubel og gråd gik i et,
og vor talsmand og tolk i tiden, der gik,
stod høvdingerank for vort blik.

Og alle rejste sig, og der var højtid.

KOR AF MÆND

Melodi: I folk, som går der synderud' ...

*Vi lever langs en alfar vej,
der går fra syd til nord,
fra nord til syd og viser dig
kulturens første spor.
Her kom vor æt med håb og tro
og slog sig ned og satte bo.
Og vejens slyng
i sand og lyng
kan ses endnu i dag.
Her drev de deres køvæg af sted
mod syd i vind og vejr.
Her drog imod vor nordre led
en hær med spyd og sværd.
Og hersker der end fred i dag,
så mindes vi de mange slag,
der kosted' blod –
men fod for fod
vi vandt en del igen.*

*Nu fører brede veje frem
langs med det gamle spor,
og vi har stadigvæk vort hjem
imellem syd og nord,
hvor vi kan nyde livets tid
og øge arven ved vor flid
i medgangs år
i modgangs kår
med livets fulde ret.
Det hævdes stundom, at vi har
et barsket og stridigt sind.
Men man bør huske, hvem det var,
der satte kræfter ind,
da vi stod ene på vor vagt
i kampen mod en overmagt,
der sled og rev
og siden drev
os ud i krigens gru.*

*Nu lysner det som aldrig før.
Vor strid er mest en leg.
Og vi har uden for vor dør
en bred og banet vej.
Det går mod syd, det går mod nord!
Men verden er dog lige stor
på hvert et sted –
og hjertets fred
har vi på hjemmets grund.*

RECITATION

Den store forventning
og den store hjemlængsel
er kernen i vor historie.
Men disse begreber hører til en anden tid
og kan næppe forklares i dag.
Kun den, der virkelig har elsket,
kender den store forventning,
men han eller hun taler ikke derom –
øjnenes glans røber den.
Og selv om den længst er sket fyldest,
vil den altid præge sin mand,
for den verden,
som vort liv får indhold og retning af,
vil altid være den, vi skaber i vor drøm.
Eller hvordan skal en sjæl,
som aldrig har været borte
fra sin mors lune stue,
kunne føle den store hjemlængsel,
som kun læres gennem savn?
Men man kan tænke sig,
at den, der har siddet som fange
fjernt i Sibiriens kulde og is,
tydeligt har set
sit hjem og sit land for sig
i et forklaret skær,
og grebet af længsel har lovsange uden ord
nynnet i hans hjerte.

Gennem flere slægtled
er den store forventning
og den store hjemlængsel
kernen i vor historie.
De ydre omrids kan tegnes med kløgt og viden.
Vor indre historie er en lukket bog,
som kun har åbnet sig for mig i drømme.
Men jeg så i et glimt,
at den kun kunne tydes med hjertet.

KOR AF UNGE

Melodi: Morgendug, der sagte bæver ...

Mænd:

Som et væld fra dybe grunde stiger
i vort bryst,
trangen til at gøre fyldest efter
hjertets lyst,

være med, hvor kræfter brydes
og en større indsats ydes,
komme ud for andre prøver
end, hvad hånden øver.

Kvinder:

Vi vil nære jeres drømme med vor
kærlighed,
ildne jer til trofast stræben under op
og ned,

dele ud af sindets grøde
til den nye slægt og møde
dagens krav med sang i munde,
som vor moder kunne.

Fælles:

Som et væld fra dybe grunde stiger
i vort bryst
trangen til at gøre fyldest efter
hjertets lyst,

føre frem ad nye baner,
hvad vi håber, hvad vi aner,
der kan frede og betrygge
folkets liv og lykke!

RECITATION

Talekor.

Enkelte:

Nu siler efterårets regn,

flere:

Vi hører stormens kno.

Mange:

Men, Danmark, i dit blide hegn
er trygt og godt at bo.

Alle:

Ja, Danmark, i dit blide hegn
er trygt og godt at bo!

FÆLLES KOR

Melodi: Det var en sommermorgen ...

I stærke, skjulte kræfter,
som råder vore kår,
giv os det håb, der bærer,
når onde storme slår,
giv os den sang, der binder
i alt for lys en vår,
hvor sind og tanker splittes
og mangt vil gå i skår.

I stærke, skjulte kræfter,
lær os at mindes ret,
hvad fædrene har kæmpet
og mødrene har grædt.

Ja, styrk os, når vi sløves,
og dagen går for let,
og under slid og møje,
at ingen går sig træt.

I stærke, skjulte kræfter,
ja, lær os dag for dag
at fange livets rytme
i tidens åndedrag,
at være børn af riget
med samme hjerteslag
og samme gode vilje
som på vor store dag.

Martin N. Hansen

Fra mødet på Folkehjem 17. november 1918-1968

Fhv. reservepostbud Marius Chr. Schildt, der som 17-årig deltog i mødet på Folkehjem 17. november 1918 fortalte ved mindefesten på 50-årsdagen for mødet om begivenhederne dengang, som han oplevede dem. Marius Schildts tale blev optaget på bånd og gengives her med enkelte tilretninger.

Ja, æ var jo jen af de yngst deltagere, der var mæ te det her møje – æ var kun 17^{1/2} år, og æ forhistorie, at æ kom mæ, det var faktisk den, at æ var i mejerilær i Over Jerstal, og min chef han vå jo tillidsmand for De nationale Foreninger, og han haj vist fån påbud om gennem dem lich ætte æ kapitulation om å indvarsel det hæ he møje he. Å så sæje han te mæ, ka du it køe ue i æ sogn te den å den å jo meje du kenne, de ska mæ te Affenraa å synda.

Jo, det skul æ jo nok, å æ køe ue, å æ haj den glæ æ kom hjem å æ kun jo viis mester æ haj jo tegnet en fyrretyw stykke. Det vå godt, min dreng – sæje han, nu må du komm mæ te møje osse.

Nå, vi stillet jo så å synda formærre å skul mæ æ tåch fra Over Jerstal a, det vå jo allereje hel sma'efuld, men æ forhistorie der – vi skul jo te å ha billetter, vi vå jo manne å Over Jerstal station å den tysk stationsforstander han var jo sådan, han var jo pir'le owe de hæ he, vi skul jo ålsammen ha billet til Apenrade, å så, da han kom' te' vos, så haj' han it me'e billette', de vå opsluppen, å så måt' han te' å skriv', å de' irrite'e ham jo, å så kom mester jo, å han skul' ha' to – jet te' mæ å.

»Was, soll der Junge auch mit,« såj han så.

»Ja, so ein Junge kann jo auch Soldat sein,« sæje mester – æ støj jo å skul' hæ væt' ind.

Nå ja, så tiet han jo still, æ fik jo en billet å så råft han ue, te han ku' it garante'e for vi kom mæ æ tåch. Æ tåch de' kom imilleti', å vi kom mæ – vi vå stuvet som sild i en tynd', som vi sæje, å de' futtet, så a' vi'er, å så holdt de' jo i Hauslun' – om der kom naue mæ de'fra, de' kan æ it sæje, for æ støj mæ æ næjs presset ind mo'j mesters brej' bring' – æ kun' ingenting se.

Men vi kom så til æ Røjkro å der vå jo å fyltd a' folk å di støj jo de' –

»Ja, der gæ'e jo ingen tåch til Affenraa.«

»Wa, æ de' kø'e?«

Nej, der gik ingen – der vå it naue å gø's, vi kun it komm' vie'e. Der vå naue ind' å æ station ve' æ forstander å vill' ha' æ tåch igang, å di vill' ring' te Altona te æ Bezirkskommando – elle' wa de' heje, men der wå it naue å gø'e, å æ e'en a' æ viis de' vå: så va der' så'en en ynger mand, han ha'j nå nok væn mæ i æ krich, for han vå da så'en, han sprang op å en kass' å så sæje han:

»Folkens, æ væ'e æ da godt, å vi ha'e æ vind å æ ryg, å de' æ ne'e a' æ bjæ'r – vi ka' da sawt gå til Affenraa,« sæje han så, å så stemt' han i mæ »Jyden han æ stærk å sej«, å så gik æ hele flok.

Å de' gik å mæ sang ind te Affenraa. Æ töt it, de' tau så lang ti' – de' vå richtenok den gammel krochet vej dengang. Å så, de' fø'est vi kom te' i Affenraa, de' må jo ha' væt he'e vest i æ by et stej – der støj så'en en ynger mand å en trapp'sten – vi sang – å ha'j lich sungen – »Jeg er en simpel bondemand«, så auerdøwet han wos, å så sæje han: »Ja, I æ naue simpel bondemænd.«

Om han nu henty't te wos opførsel eller te wos forskellich klædedragter, for di wå jo altså – naue haj' de feltgrå trøje' å, naue haj' baus å, men æ haj' få't min bro'es tøj, som wå fällen op' i æ krich, å diverse gummi-kraw'-tøj å, å de' wå 4 gång' for sto'e, men æ wå da mæ.

Å æ tæ'n't så'en å, wa mon han da gø'e nar a', om han gø'e nar a' wos, om de' var wos opførsel fordi vi sang, de' skal æ la' u'søj.

Nå, vi trasket vi'e, å så så' vi jo »Grethens Hotel« – »Danmark«, å så så'j han, mester, her skal vi ind. Vi fik så en kop kaffe-ersatz te' vor fla'j ma'pakk', vi haj' mæ, å så wå vi jo styrket.

Å så gik vi jo henad mod Folkehjem.

Så mindes æ en episode: de' wå herhen' ved Cimbria omtrent, der støj en 5–6 stykke' å vi wå jo høj'røstet. Så sæje jen: »Deutschsprechen, wir sind noch in Deutschland.« Å de' haj' så'en en lammend' virkning å wos åll. De' blaw helt still'. Æ ve' it, om de' wå den psyke, der wå galt, for der wå alli'vel manne, der haj' stån så'en mæ det jæn ben – – – bang' for å komm' ind i naue. Vi wå it helt sikker endnå.

I hvert tilfælde, vi wå rolle, indtil vi kom herhen. Da vi så kom herhen til Folkehjem – der wå fuldt ållerej' – vi støj engang u'e å æ trapp'-gang,

å så blev der såj', der blev talt u'e fra æ altan a' åsse, å så listet vi ne'e i æ hau, å der wå de jo så, å så vidt æ huske', så ta'l Nis Nissen å Klop-penborg, de ta'l mens Hans Peter Hanssen ta'l herop'.

Å æ kan nok husk' enkelt' brudstykke' af de taler, men dem vil æ it – for de æ jo refere'e andetsteds – æ kan bare husk', at Nis Nissen indledte med: »Denne bostavn er vor, og vi elsker den for, hvad den var« å så vid'er.

Å me'e kan æ sådan set it husk', te han kom mæ, å Kloppenborg kom så op åsse, han wå jo så'en lidt me'e gemytlich å hø'e å. Han wå jo æ lidt me'e spydig å de' wå så'en lidt me'e, wa skal æ saje, der wå så'en æ lidt me'e grin i hans snak. Å de' passet jo wos anne lidt bær're i den alle, som en anden wå i.

Å så omsider, så kom H. P. Hanssen op, å så brød æ bifald jo løs, å da mener æ nå, de' æ måske en erindringsforskydning, da mener æ, at Willy Krüger han trængt sæ frem inden H. P. Hanssen han kom, å de' wå lissom vi anne ne'e, vi – wa skal der nu ske? Vi tro'ej, ja den he'e psyke saj i folk, der wå jo røster inden, te de' her møje, de' skul' ha' wæt't forbøjn.

Men han fik så da allivel ørenlyd deroppe omsider, å så råft han jo u'e, at han haj' fløjen for Noschke å ke'en ham personlich å så'j ham som de' wå, å så haj Noschke saje: »Taj då bar' til Affenraa å sej, I ka' hold' møje så galt I vil. Å då kan hels dem å sej', I må godt hejs' æ Dannebroch.« Å så brøj æ jubel løs. Å så kom H. P. Hanssen. Æ huske' it hans ta'l, æ skal it refere'e å komm' mæ naue a' den. Men i hvert tilfælde gø'e de' indtryk, da han saje de' hert her mæ Sønderjyllands pris for vor genforening, de' wå de her 6000 faldne: »Stort har vi mistet, og stort vi igen fik, så får du ha' tak da, Guj.«

Å vi fik et møje mæ sang å allt den ting, å så hen å æ ættemærre så begyndt' vi jo å trask' a' – vi skull' jo hjemad igen. Vi vist' it, om vi skull' gå igen til æ Røjekro, eller wa vi skull'. Men så fik vi her, kan æ da husk' ved æ udgang fra Folkehjems hau' – fik vi hver stukken så'en en særrel i æ ha'en – æ ha'ej en ligger' indtil for få år si'n – å der støj: »Deltager i mødet på Folkehjem«, å den kunn' vi vi'is for å æ station. Å vi kom derhen. Der holdt æ tåch. Æ tro'e, de' æ De nationale Foreninger, der vistnok har bevirket, at der ha'e gån et ekstra tåch fra æ Røjekro – eller herfra te' æ Røjekro, æ skal it la' et u'e.

Men i hvert tilfælde: Vi kunn' vi'is et frem, å så kom vi ind i æ tåch å der wå go'j plads. Vi fik en kupé, å der blew jo sungen langs æ stej, de' vil se'j – i min kupé wå de' knap så galt mæ syngen, for der wa de jo kommen ind, de forskellich, som å æ bleven omtalt, å de begyndt' jo straks å hugges om æ grænsedragning, som H. P. Hanssen ha'j snakket om.

Å i min kupé wa der kun et par enkelt' stykke' af H. P. Hanssens til-

Uden for Folkehjem 17. november 1918.

hængere, de wå i mindretal, og der wå en del Flensborgfolk å en del – deriblandt wå min chef – de wå jo Dannevirkefolk. Å de wå jo højrøstet, å de – min chef han citeret': »Helt fra Skagens gren« – nej, hvordan wå de' nå, »Fra Ejderens strand til Skagens hvide banke, den jyske halvø krummer sig mod nord«. Å han vill' ha' de' hele mæ. Å æ bølger gik højt herfra til æ Røjekro.

Men i Røjekro spredtes vi, der wå jo manne folk – så kom æ tåch jo å sydfra lan't om læn'g, å vi gik deropp' å æ perron å sang indtil æ tåch de' kom, å så kom æ tåch jo, å der wå jo en hel del vendt hjem fra æ front a' å de fik jo den glæ'ele meddelels, naue grå'e å de' wå jo it lutter glæ'e ve' å ve'en hjem te' et forfalden land. Ja, de' æ, wa æ kan hovs' fra den gang.

Æ va' jo som sagt kun 17¹/₂ år, men at æ kan hovs' tem'le klart, skyl-des de', at nå var æ jo opvokset i krigens år fra æ konfirmation a' å ha' ingen oplevelser ha'j.

De' var fø'est gang æ var i Aabenraa å så så'en et møje – de' ga' jo indtryk å et ungt sind, så æ kan så'en set hovs, som de' var sket for 8 daw si'n.

Å æ si'r tak, for det æ fik lov å meddel' et her. *Marius Chr. Schildt.*

Gammel spillemands musik fra Hjerndrup

De gamle spillemandsmelodier gik i arv fra generation til generation efter gehør. Mange blev glemt, når de blev umoderne, andre melodier blev nedskrevet i tide, og overassistent Herluf Vad Thomsen, Knabberup, fortæller om to gamle bøger med spillemandsnoder, som stammer fra Hjerndrup.

Historisk set er dans i grunden noget flygtigt. Ganske vist findes der enkelte dansebeskrivelser helt tilbage til det 16. århundrede, men i almindelighed læres den fra den ene generation til den næste. Den følger modestrømningerne uden at nedskrives og står således i fare for at forsvinde næsten sporløst, når noget nyt dukker op.

Ved dette århundredes begyndelse lykkedes det en lille flok studenter i København at danne den første spire til den folkedansebevægelse, der i dag er en solid realitet. Disse unge idealister begyndte møjsommeligt at indsamle dansebeskrivelser rundt om i landet hos ældre mennesker, der endnu kunne huske deres barndoms danse, et indsamlingsarbejde, der i stor stil blev videreført af »Foreningen til Folkedansens Fremme«. I dag kan der danses 500–600 forskellige danse, der i tid rækker langt tilbage. Og således lever denne gamle, næsten glemte, kulturform stadig sit liv i nutiden – ikke blot i Danmark, men overalt hvor den gamle dans var ved at uddø.

Musikken til denne dans er straks noget lettere at gå til, takket være storsamlere af gamle spillemands nodebøger, som f. eks. afdøde Svend Jørgensen, Fredericia, og Christian Olsen, Torpelunde Sjælland, og mange andre, der pietetsfuldt har værnet om gulnede og lasede nodeblade. Derfor kan vi nu øse af en meget righoldig skat af dansemelodier, strækkende sig fra omkring 1764 til sidste halvdel af det 19. århundrede, da begrebet den gamle bondespillemand forsvinder, og hans hverv overtages af mere professionelle musikere. Og således lever også spillemandsmusikken – når den er bedst – sit nutidsliv i bedste velgående, takket være »De danske Folkedanseres Spillemandskreds«. Heller ikke her behøver man at se »historisk« på sagen, men kan umiddelbart leve med i de gamle toners skønhed og livsglæde, hvad enten de klinger til dans eller underholdning.

Hvis man på et danmarkskort indtegner fundstederne for spillemandsmusik, ser man, at der er flere egne, der enten slet ikke – eller kun sparsomt – er repræsenteret med overleveret nodestof af den type. Og desværre må det indrømmes, at netop Sønderjylland ikke er alt for godt med i den henseende. Når undtages Als og den lille ø Barsø (om musikken herfra kan henvises til Sønderjysk Månedsskrift 1961 nr. 5) findes der fra landsdelen kun spredt forekommende dansemelodier – dog heldigvis for en dels vedkommende med dansebeskrivelser. Desto større var glæden derfor, da

Denne Bog tilhører mig, Olof Pedersen Skov (Skau, Skou)
 og har jeg arvet sammen, sin gamle Violin og Bue efter min kjære
 Bedstefader, efter hvilken jeg ogsaa er nævnt. Disse Arvestykker skal,
 som længe jeg lever, aldrig komme i
 Besiddelse af en anden.
 Min Bedstefader var født d. 11. Febr. 1805
 og døde d. 14. Marts 1882 i Hjerndrup.
 og fik sin gamle Hjerndrup Kirkeorgel (for Christiansfeldt, Nord Slesvig.)

Chronik!

1. Side 2 skal have: København, Kom 128 København.
2. Side 3 sammen: Hjerndrup d. 3. Maj, 1811.
3. " 8 " " " Bergen d. 14/11 1862.
Margaretha Büchhoff, Hjerndrup,
d. 1. Novbr 1865.
4. Side 9: Maler af Bang, Kongelig Land-
maler og Skovrider til Søndersøgaard.
5. Side 22 under No 17: Anne, Kathrine Büchl.

Erred vore med hans Minde!
 Kærnekøpmænd: (Carlskøbenhavn?)
 1. Carl E. Marcussen, Skilling, 19. 5. 1858
 for minde over min søster Marcius
 sine 50 fødselsdag. Det er min
 Bue og Violin som jeg har arvet
 af min Bedstefader Olof P. Skov som
 døde d. 14. Marts 1882.
 4.: Forfatter og komponist af sammen

Bogbinder i København d. 29. April 1893
 bestemt af mig i Hjerndrup.

Den første side med indholdsfortegnelse fra den ældste nodebog. De første linier lyder: »Denne Bog tilhører mig Oluf Pedersen Skov (Skau, Skou) og har jeg arvet samme, sin gamle Violin og Bue efter min kjære Bedstefader, efter hvilken jeg også nævntes. Disse Arvestykker skal, så længe jeg lever, aldrig komme i Besiddelse af en anden.«

spillemandskredsen ved undertegnede for nogen tid siden fik lejlighed til at stifte bekendtskab med et par gamle nodebøger fra Hjerndrup ved Christiansfeld, takket være hr. Knud Brummer, Årø. Og det er om disse to små bøger, der her skal skrives et par ord. Ja, små er de, den ældste bog indeholder kun 25 melodier og den yngre ca. 40. Ikke meget i sammenligning med så mange andre, der kan rumme 100 melodier eller derover, men dog så meget, at man med en vis varsomhed kan danne sig et lille indtryk af, hvad der på den tid dansedes på denne plet af landet. Og lad det være sagt straks: denne undersøgelse er kun historisk. Hvad der af denne musik kan leve videre i nutiden, skal ikke berøres her.

Først melder spørgsmålet sig om spillemandens navn og tiden. Tilsyneladende er den ældste bog klar nok på disse punkter, idet der på bogens første side er prentet smukt og tydeligt: Oluf Pedersen Skau, Hjerndrup 1833 1/5. Her har vi altså spillemandens navn og hjemsted og tiden for nogle af dansene – men også kun nogle. Bogen, som den fremtræder i dag, er nemlig indbundet i 1893 af en sønnesøn af nævnte spillemand, og det er

tydeligt, at det drejer sig om forskellige, mer eller mindre sammenhængende løbende blade fra forskellige år, der ved indbindingen er samlet til en bog. Det viser både melodiernes nummerering og de forskellige skrifttyper; ligesom visse af dansemelodierne, som vi skal se, selv siger noget om tilblivelsestiden.

Nedskrivningen af de ældste melodier må stamme fra 1833 og årene lige efter. Så følger blade fra omkring 1841, hvad årstal midt i bogen viser. Og endelig må det øvrige stof hidrøre fra årene efter 1847, hvilket ses af en af dansene, benævnt »Annen Polka eller Tyvoli Nr. 3«. Denne Annen Polka er komponeret af Johann Strauss den ældre i året 1843 og erobrer hurtigt en del af Europa. Den dukker op i det nystartede Tivoli omkring 1844/45, hvor den blev overmåde elsket, hvad samtidige vidnesbyrd fortæller om. Således kan anføres, hvad H. C. Andersen lader en af personerne i eventyrspillet »Ole Lukøje« fra 1850 sige: »– Ser De, det var ude i Tivoli, hvor Lumbyes selskab spiller, og der syntes alle folk så godt om det tredje nummer, og da det så var ude, så råbte alle folk, at de ville have igjen »Nummer tre«, og så fik de det, og så ville de igjen have nummer tre og igjen have det –«. Og nu ser vi, at ryet er nået ud til et sønderjysk sogn – hvilket måske kan skyldes, at Lumbye med sit orkester var på turné bl. a. i Sønderjylland i vinteren 1847. Og morsomt nok medbringer polkaen også her sit kælenavn »Nummer tre«.

Af andre ganske interessante ting finder vi en vals med angivelse af komponistnavn, noget der er ret sjældent i de ældre nodebøger. Meget af musikken var kommet landsbyens spillemand i hænde ad mange, nu vanskeligt opsporlige veje. F. eks. fra nærliggende købstæder, hvor stadsmusikanten dominerede musiklivet, gennem militærtjeneste i ind- og udland (Napoleons-krigene kan her nævnes), gennem afskrift fra den ene spillemand til den anden o.s.v. Men sikkert er en del af det musikalske stof komponeret af danske spillemænd – uden at man derfor fandt anledning til at vigte sig med komponistnavnet. Hele dette spørgsmål er dog endnu slet ikke undersøgt til bunds, det må overlades til kommende musikforskere at prøve at udrede dette interessante område. Men her ved omtalte vals finder vi følgende overskrift: Walzer af Bang, Kongelig Landmaaler og Skovrider til Stendegaard.

Nu findes der vist ingen gård af det navn i Danmark. Det skal snarest læses som Stendalgaard, idet »Dansk biografisk Leksikon« giver følgende oplysning om skovrider Bang: Jens Bang, landmåler 1813, skovrider 1815 på Alheden med bopæl Stendalgaard, død 1862. Han virkede ivrigt for fremme af træplantning i Danmark.

Han har sikkert i embeds medfør været vidt omkring, vel også i Sønderjylland. Hans virke som forstmand hører ikke denne artikel til, men han må åbenbart have haft en eller anden forbindelse med Hjerndruppegnen,

Noderne til Skovriderens vals.

hvor spillemanden i 1830erne eller 1840erne omhyggeligt har indført valsen af skovrideren. Den ligner ikke rigtigt de sædvanlige spillemandsvals – og har Oluf Skau kunnet tumle denne ikke helt lette vals, har han været ganske dygtig.

Sidst i bogen træffer vi på en melodi med navnet »Prinsens March i Frederitsia«, og netop i 1830erne, da jo en del af den gamle bog blev skrevet, opholdt prins Frederik, den senere Frederik den VII, sig i en slags mild »arrest« i Fredericia under et vist opsyn af byens kommandant. Men hvorledes denne march så er blevet knyttet til prinsens navn (man kan gætte på, det er sket via militærmusikken), og hvorledes den er havnet i den Hjerndrup spillemands nodebog, er i dag vanskeligt at opspore.

Trods sådanne små detaljer er det dog til syvende og sidst selve indholdet af danse, der har interesse. Hvad dansede man der på den tid? Men da dette spørgsmål bedst behandles ved en sammenligning med den yngre bog, vil vi først kigge på den.

Den rummer et årstal 1852 og et navn, Jegsen, et navn der forøvrigt stadig lever i det nordlige Sønderjylland. En enkelt dansemelodi kan her være vejledende til bekræftelse af tiden, en tyrolervals. Nu er tyrolerdanse en forholdsvis sen foreteelse i den danske folkedans' historie, men vi kan

komme tiden på nærmere hold ved at spille netop denne igennem, så opdager vi, at de to første taktgrupper (repriser) stammer fra musikken til »En søndag på Amager«. Denne lille vaudeville er, hvad sikkert mange ved, skrevet – både hvad tekst og musik angår – af Johanne Luise Heiberg i 1848 og fastslår således, at denne spillemandsbog må stamme fra tiden derefter, antagelig fra 1850'erne.

Et resultat man endelig også kommer til ved at sammeligne bogens danse med den ældre bogs.

I de gamle spillemandsbøger kan man tælle de forskellige danse og deres hyppighed. Moden forandrer sig som før nævnt også med hensyn til folkedansen – selv om ændringer skete betydeligt langsommere den gang end i vore dage. Et lille skema vil vise et sådant modeskift i Hjerndrup:

	ældre bog:	yngre bog:
Vals	7	4
Polka	1	10
Schottisch	1	5
Galop	1	4
Mazurka (Polka-M.)	0	6
Rheinländer	0	1
Kvadrilledans	4	0
Berliner	2	0
Ecosaise	3	0

Ser vi bort fra valsen, der kommer til Danmark i 1780'erne for at blive til vore dage, er det tydeligt, at polka, scottisch, mazurka og galop dominerer den nye tid efter 1850, medens dansene fra det 18. århundrede og de første årtier af det 19. århundrede: kvadriller, berlinere og ecosaiser nu omkring 1850 åbenbart er forældede. Hvor man for blot en 10–20 år siden glædede sig over at danse de smukke og morsomme kvadrilledanse (også de såkaldte berlinere var gennemgående af den type), danser man nu de fremtrængende, nyere danse som polka, mazurka og schottisch. Sidstnævnte dans må ikke forveksles med den langt ældre skotskdans, der var en rækkedans.

Man forstår i grunden godt den gamle dansemester O. Bagge, når han næsten med gråd i stemmen skriver (Om Francaiser. Aarhus 1830. – citeret efter Grüner Nielsen: Folkelig Vals, Indledningen): »I en Række af Aar har jeg set, hvorledes den finere Selskabsdans gradvis tabte sig i gode Circuler. Menuet, franske Kontradanse, Allemander, Engelske Danse, Figaro, regelmæssige Ecosaisser og la Bateuse forsvandt som Lyset for Mørket. Bøhmardans, Molinask, Cotillons, Femtrin og Rundtsnurren kom i Stedet. Under Navn af Schwaber, Wiener, Tyroler, Hopsa, Russisk, Ungersk og Pirrevals tumlede og snurrede man saa frygteligen, nogle som Dragkister i Jordskælv, at det var en Ynk at se Selskabet i Ro, høre denne Pusten og

Stønnen, skue disse kaagende Barme og ildrøde Ansigter, ja man kunde græde over, at Menneskene saa daarligen ville sætte Liv og Sundhed paa Spil.« Det er den evige modsætning mellem gammel og ny tid, der her taler.

Nu er det klart, at Bagges pudsige, og vel noget overdrevne ord, refererer til den »højere« selskabsdans i købstæderne. Men alle de ovennævnte danse med de fine navne har også været kendt og danset hos bønderne i det 18. og 19. århundrede, og vi konstaterer altså, med eksemplet fra Hjernstrup, at moden også i disse kredse – omend lidt senere end i byerne – svinger fra »den fine smag« til en »rundtsnurren«. En udvikling, eller om man tilslutter sig dansesemesterens ord, en tilbagegang, der vist omtrent er fuldført lidt efter midten af det 19. århundrede. Samtidig overtages efterhånden dansemusikken også på landet af musikere, der har musik som levebrød. Spillemanden derimod levede ikke af at spille, dertil var indtægten for lille og usikker. Han måtte have et eller andet levebrød, hvad enten han så var håndværker eller havde en lille gård eller et husmandssted. Hvad han tjente som spillemand kunne blot blive et kærkomment supplement til det daglige brød.

Op imod vort århundrede finder vi endnu enkelte håndskrevne spillemandsbøger, nu mest indeholdende vals, polka, mazurka, tyrolerdanse og galop, altså udelukkende pardanse. Men lidt efter lidt fortrænges de helt af trykte noder, og næsten samtidig er den gamle spillemands saga ude.

Kaster vi til slut blikket tilbage på emnet for denne redegørelse, er det klart for alle, at det kun er en ganske lille – og måske for mange – ubetydelig detalje, der er berørt. Det må ligeledes indrømmes, at springet fra en Bach og Mozart til en lille dansemelodi er meget stort – selv om forøvrigt også disse store genier har moret sig med at skrive dansemusik. Men – består menneskehedens historie af andet en detalje føjet til detalje, småt og stort i rig blanding. Først når enkelthederne af forskere samles til en helhed, giver de et klart billede af vor kulturs historie i al dens brogethed, med glædens lyse farver, sorgers og ulykkers dysterhed, og mellem disse yderpunkter alle de mange, grå nuancer.

Vi ved, at livet i hine gamle dage var sværere og menneskene nøjsommere, end vi i dag rigtig kan forestille os det. Livet var ikke »romantisk«, men oftest en hård kamp for blot at bjerge det daglige brød. Men måske glæden i festens stunder til gengæld også var større end i dag. Og når man samledes til gilde, var spillemanden med sin fiol eller klarinet så uundværlig, at det vel er rimeligt, ved at fremdrage disse to spillemandsbøger fra et sønderjysk sogn, at riste også den gamle Hjernstrup spillemand en beskeden minderune. Bortset fra at denne kulturform: Folkedans og dens musik, som han var een af de mange repræsentanter for, ikke er noget historisk afsluttet, men – som oven for antydet – stadig glæder og beriger tusinder af mennesker i vor tids Danmark.

H. Vad Thomsen

*Oluf Petersen Skov. Født 28. 5. 1873
i Hjerndrup, død 9. 5. 1956 i Flens-
borg.*

»PHILOMELE«

En sønnesøn af omtalte spillemand, Oluf Pedersen Skau, var Oluf Petersen Skov, født den 28/5 1873 i Hjerndrup, død i Flensborg den 9/5 1956. Han var udlært bogbinder og havde arbejdet både i Neumünster og Flensborg.

Da jeg lærte ham at kende, boede han som pensionist i Flensborg nær Duborgskolen. Han havde på sine ældre dage arbejde på amtstuen der, hvor han skulle holde orden på papirer og regnskaber i arkivet. Han var da et ivrigt medlem af Flensborg mandskor, og jeg lærte ham at kende ved en koncert i Padborg skov, hvor Frøslev mandskor sang sammen med sangerbrødre fra Flensborg. Vi blev gode venner, og det endte med, at familien Skov jævnligt besøgte os på Oldemorstoft, som vi dengang havde i forpagtning. Ved disse besøg havde Oluf Skov altid sin violin med, et smukt og velholdt instrument med et Amati navn i bunden, og han var altid glad og oplagt, når man bad ham spille. Ved sammenspil med andre kunne han uden besvær sætte understemme til næsten alt, gennemmusikalsk som han var og fuld af musikglæde.

Oluf Skov var meget øm og omhyggelig for sine violiner, hvoraf han havde tre: Bedstefaderens spillemandsviolin, »Amatien« og endelig en ret sjælden type, hvis historie i de senere år er følgende:

En ældre mand, vist uddannet som karetmager, på Harreslev mark, byggede selv violiner i sine fristunder. Skov solgte ofte en violin for ham, og en dag ved et besøg opdagede han, at der hang et sjældent instrument i den ældre karetmagers soveværelse. »Nu har jeg solgt mange af dine violiner, nu kan du glæde mig ved at overlade dette instrument til mig.« Det fandt

»Philomele«
fra Årø.

karetmageren rimeligt, og således kom denne violin i Skovs besiddelse. Efter sagkyndiges udtalelser er instrumentet af typen »Philomele«, ejendommeligt ved, at der ingen skarpe indskæringer er, kun de smukt buede sider. Lydhullerne er også anderledes end på almindelige violiner. Som lak er anvendt en lys underlak, medens overlakken er meget mørk, således at farvespillet mellem de to farver virker meget smukt. I violinens bund er indbrændt navnet Gusetto, men desværre kan der intet oplyses om violinens tidligere historie.

For nemheds skyld blev det ordnet således, at dette instrument fik sin plads hos os i Padborg, så var vi aldrig i knibe for et instrument mere, når der skulle musiceres, og en dag siger Skov til mig: »Jeg har bestemt, at du skal arve denne violin efter mig. Mine to sønner får så hver en, den ældste får den gamle spillemandsviolin, og den yngste får »Amatien«.«

Som ældre havde Oluf Skov den glæde at spille julen ind på kontoret før juleferien ved at spille julens melodier og indledte således den kommende højtid på en smuk måde. Ved hele sin store interesse og kærlighed til tonerne og sine mange års deltagelse i Flensborg mandskor har Oluf Skov således været med til at bevare traditionen fra sin bedstefader i Hjerndrup og bringe den videre til efterslægten.

Knud Brummer, Årø

Det sydslesvigske julemærke

I 1949 udsendte Sydslesvigsk Forening en rundskrivelse i anledning af udgivelsen af det første sydslesvigske julemærke:

»Sydslesvigsk Forening har efter forslag fra et medlem i Egernførde besluttet forsøgsvis at udsende et sydslesvigske julemærke. Tanken hermed er ikke så meget at skaffe penge i foreningens kasse som at give foreningens medlemmer og venner mulighed for at sende hinanden en lille opmuntring til gensidig støtte.

Som motiv for julemærket har man valgt en tegning af den unge sydslesvigske kunstner Bernhard Petersen, forestillende en lille glad skolepige, der løfter et strålende lys og bag sig har konturerne af et Sydslesvig-kort. Påskriften bliver »Sydslesvigsk jul«.«

Det medlem fra Egernførde, der her er tale om, er nu afdøde dr. med. Ferdinand Jensen. Kunstneren, der har tegnet mærket, er den kendte sydslesviger Bernhard Petersen. Der har sikkert været et samarbejde mellem lægen og kunstneren med hensyn til julemærkets motiv. På baggrund af al den elendighed, der under krigen og i årene umiddelbart i forbindelse med kapitulationen prægede vor hverdag, er pigen udtryk for fremtidshåb og ønske om fred menneskene imellem.

Sydslesvigsk Forening besluttede altså forsøgsvis at udsende sit eget julemærke. Forsøget var vellykket, og interessen blandt køberne har siden været stigende, hvad oplagstallene vidner om.

Da det i år er tyvende gang, Sydslesvigsk Forening udgiver sit julemærke, har der været udskrevet en konkurrence blandt vore skoleelever i Sydslesvig. Vi fik over 300 tegninger ind, og det har ikke været nogen let opgave at finde frem til en løsning. Resultatet blev, at vi stillede en 4-blok sammen, der er tegnet af Inger Slök, Uffe-Skolen, Svend Lauszus, Duborg-Skolen, Holger Semrau, Uffe-Skolen, Ulla Hentschel, Duborg-Skolen. Der er blevet uddelt en række præmier til konkurrencedeltagerne; kontakten til børnene nord og syd for grænsen fik vi gennem børnesiden i Flensborg Avis' fredagsudgave, som syd for grænsen bruges til undervisning i vore skoler.

Der kan jo ud af oversigten læses et og andet, først og fremmest at vi med vort eget julemærke i stigende grad er med til fra hjem til hjem syd

Sydslesvigske julemærker gennem 20 år:

1949: Skolepige med julelys (tegnet af Bernh. Petersen; oplag 200.000). 1950: Nørreport i Flensborg (Bernh. Petersen; 250.000). 1951: Hallig Hooge (Bernh. Petersen; 300.000). 1952: Oversø Kirke (Bernh. Petersen; 300.000 + 100.000). 1953: Helligbæk (Busch Alsen; 500.000). 1954: Flensborg by med Fruekirken (Jan Lass; 495.000). 1955: Hedeby Kirke (K. H. Clausen; 466.000). 1956: Friserpigen fra øen Før (Bernh. Petersen; 528.350). 1957: Slesvig Domkirke (Detlef Kall; 660.000). 1958: Frederiksstad (Bernh. Petersen; 738.000). 1959: Fra svalegangen i Slesvig Domkirke (K. H. Clausen; 525.400 + 262.100). 1960: Drengehoved (Bernh. Petersen; 588.500). 1961: Broen over Ejderen ved Frederiksstad (Sofie Jensen; 650.000). 1962: Kompagnigade i Flensborg (Bernh. Petersen; 540.000 + 210.000). 1963: Fire motiver (Sydslesvigske elever; 787.400). 1964: Nebel på Amrom (Bernh. Petersen; 774.000). 1965: Barn i sne med julerose (Ukendt barn; 800.000). 1966: Dukker foran juletræet (H. H. Bruhn; 800.000). 1967: Den danske kirke i Lyksborg (Rud. Hofmann; 1.005.000). 1968: Fire motiver (Sydslesvigske elever; 700.000 + 300.000).

og nord for grænsen at knytte tråde mennesker imellem, som en rød streg på landkortet ikke kan skille.

Derudover har vi skabt os en fond til selvhjælp; thi julemærkets overskud anvendes ubeskåret til kulturelt eller humanitært dansk arbejde i Sydslesvig, herunder uddannelseslegater.

Lars H. Schubert

»E SVENSK POSTVEJ«

Navnet »e svensk postvej«, der lever i Grarup sogn som betegnelse for en nu halvt opløjet vej, giver redaktør Bjørn Svensson, Haderslev, anledning til at skildre et dansk-svensk modsætningsforhold, der satte sine spor også i Sønderjylland.

På Haderslev næs findes et gammelt vejstykke, der bærer navnet »e svensk postvej«. I værket »Sønderjyske stednavne«, Haderslevbindet side 117, forklares navnet med, at »diligencen fra Årøsund til Vilstrup og Åbenrå skal i gammel tid have benyttet denne vej«. Men den rigtige forklaring må være, at vejen er blevet benyttet af den svenske post og specielt af denne, altså netop hvor den har forladt den alfare vej med diligencerne.

Fra 1645 til 1814 havde Sverige traktatmæssig ret til at lade en svensk postrute fra Stockholm til det internationale postcentrum Hamborg gå gennem den danske konges lande, og den rute gik over Assens-Aarøsund. Der er ikke stort at finde om den svenske postrute hverken i de almindelige historie-bøger eller i lokalhistorien. Således skriver Lauritz Maaløe i sin bog om overfartsbyen Assens (s. 111), »at der gennem mange år og begyndende efter Brømsebrofreden gik svensk post over Assens, hvor der i alt fald endnu i 1787 var ansat en svensk postmester. Forholdet har imidlertid kun højest periferisk vedrørt byen, hvad der tilstrækkeligt fremgår af, at denne funktion blot et par enkelte gange omtales i de lokale arkivalier«. Vil man vide mere, må man gå til posthistorien, nærmere betegnet H. Hjorth-Nielsens fortræffelige »Den svenske post gennem Danmark og den dansk-norske post gennem Sverige i tiden før 1735«, et værk, der er udgivet af Generaldirektoratet for post- og telegrafvæsen i 1936.

Fra gammel tid har de svenske regeringsmyndigheder sendt bude med breve gennem Danmark til Hamborg og dermed til det store udland. Fra 1620 skete den ændring, at den svenske postføring blev gjort tilgængelig for almenheden; samtidig synes den lagt i fastere rammer. Christian IV, der 1624 oprettede et dansk postvæsen og måske allerede før havde overvejelser i den retning, var misfornøjet med, at Sverige havde lagt en post-rute af denne art gennem Danmark uden tilladelse. Der opstod smågnidninger, når den danske konge etablerede grænsespærring af frygt for pest-smitte, eller svenske postbærere blev tilbageholdt, fordi de ikke havde sikret sig færgepas, og ved Brømsebrofreden 1645 benyttede det sejrende Sverige følgelig lejligheden til at sikre sig ret til en postrute gennem Danmark med fri passage for budene mellem Hamborg og den svenske grænse.

I 1645 havde Sverige endnu gående postbude gennem Danmark, men på et eller andet tidspunkt mellem 1645 og 1660, måske i 1658, gik man fra gående over til agende post. Danmark blev ikke spurgt og rejste heller ingen indvendinger, men da Sverige 1661 ville ændre til ridende post, sagde Danmark nej. Hverken ved Roskildefreden 1658 eller Københavnsfreden 1660 havde Sverige fået en udvidelse af postrettighederne; det var stadig Brømsebrofreden af 1645, der gjaldt, og efter art. 20 i denne var der kun givet Sverige ret til »hereffter som hidindtill« at have »sine poster *gaaendis* imellem Suerriges grentzer och Hamborg«, altså hverken agende eller ridende poster, hævdede Danmarks forhandlere. Men der er en nuance mellem den danske og den svenske affattelse af traktaten, thi i den svenske udgave står der, at Sverige må have »sine poster *löpande* emellan Sveriges grentze oc Hamborg«, hvilket efter den svenske udlægning ikke sigter til ben, hverken til gående bude eller til løbere, men i al almindelighed til en postforbindelse, hvor forsendelsen skulle fremskyndes så meget som muligt. Mange års stridigheder opstod af den uklare formulering i 1645.

Den svenske post fik lov til at fortsætte agende, men selv om den svenske forhandler erklærede, at det vel kunne være Danmark ligegyldigt, om Sverige spændte hestene fra vognen og lod dem ride, sagde danskerne nej til ridende post. Kun en kortere tid, da der i 1664 var udbrudt pest i Hamborg, og da danskerne fik standset den agende post, såvel den danske som den svenske, fordi passagererne kunne føre smitten med sig, kom den svenske post på hesteryg.

Det kunne heller ikke være Danmark lige meget, om den svenske post var agende eller ridende, for den agende post brugte otte dage om strækningen mellem Hamborg og Helsingør, mens den ridende post kunne klare det på tre dage. Den danske post gik hyppigere, hurtigere og billigere end den svenske, så den svenske regering ofte selv gjorde brug af den danske post, men den foretrak en postforbindelse, som den kunne stole på under alle omstændigheder, den ønskede svenske breve i svenske hænder, og derfor arbejdede den fortsat på at gøre den så konkurrencedygtig som mulig. Danmark ønskede derimod, at det danske postvæsen selv skulle besørge al posten gennem Danmark. De svenske poster smuglede varer, og Sverige protesterede, når postbudene blev visiteret. Den svenske agepost befordrede også gods og passagerer, som blev taget op undervejs, hvilket var ulovligt, da det kun var en transitforbindelse gennem Danmark, der var tilladt svenskerne; det svenske postvæsen havde ikke anden fordel deraf, end at det kunne spare på lønningerne til budene, når de ulovligt supplerede deres indtægter. Da det blev gjort de svenske postilloner for besværligt at opnå de nævnte ekstraintægter, fandt de på – for at spare på udgifterne – at

lade sig befordre som passagerer med de danske agende Hamborgposter. Hvilket også blev forbudt.

Efter den skånske krig 1675–79 søgte Christian V i fredstraktaten at få afskaffet den svenske postrute, og da han måtte opgive det, fordi Sverige modsatte sig at blive henvist til det danske postvæsen, udstedte han kort efter – den 3. dec. 1679 – et åbent brev til alle købstæderne på landevejen mellem Øresund og Lillebælt, hvori magistraterne opfordres til at kontrollere, at den svenske post aldrig benytter mere end én vogn, og at den kun medfører svenske breve og hverken medtager passagerer, penge, pakker eller varer.

1680 kom der en forordning om vognmænd, hvis bestemmelse om, at ingen vognmand måtte afgive befordring længere end til den nærmeste by, medførte en stadig skiften vogne, og da man var bundet til at tage de heste, der stod for ægten, selv om disse var udmattede, var det sket, at posten havde været 4–5 timer om at tilbagelægge en mil, når vejene var onde; nyordningen forsinkede let posten halvanden dag.

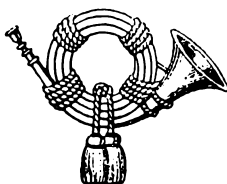
Yderligere kom der 1684 en ny forordning om færgeløbene, som henviste alle til at benytte den ordinære børtsmakke eller leje en færge hos færge-
lauget. Det danske postvæsen havde egne galioter til overførsel over Storebælt, og de holdtes uden for færgeordningen, medens Sverige måtte opgive kontrakten med en borger i Korsør, som havde overført de svenske poster.

De svenske klager og protester gav kun ringe udbytte, til sidst mistede Sverige tålmodigheden og lod 1687 uden videre budene ride på strækningen mellem Hamborg og Aarø Sund, tilsyneladende ud fra en forestilling om, at det var lettere at gennemføre et sådant fremstød i hertugdømmerne end i kongeriget. Men den danske konges regering krævede af magistraterne i Haderslev, Flensborg, Slesvig, Rendsborg og Itzehoe, at det skulle undersøges, hvem der havde forsynet de svenske bude med rideheste, hvilket skulle forbydes dem under trusel om strenge straffe.

Snart nåede den oplysning til Stockholm, at borgmesteren i Haderslev havde beordret posten til at bruge vogn og forbudt, at nogen lejede ham ridehest. Den svenske regering gav udtryk for sin forundring over hændelsen i Haderslev: når Danmark forbød den svenske post at medtage passagerer og varer, var det ikke mere end rimeligt, at man lod posten ride, idet den så ikke havde brug for nogen vogn!

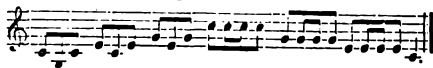
Da de svenske poster, som var afskåret fra at leje rideheste, derefter anskaffede egne rideheste, blev også denne trafik ramt af forbud; posterne måtte age, mens ridehestene tærede på foderet til ingen nytte, thi den svenske konge modsatte sig, at de blev solgt igen. Nu ønskede han en afgørelse.

Christian V var noget i klemme. Dels havde han overfaldet Hamborg, men måtte trække sig tilbage for en nordtysk koalition. Dels havde han besat Gottorp, men måtte indvilge i at lade tvistemålet afgøre ved euro-

Posthorn-Signaler.

Nr 1. For Courerer og Estajetter.

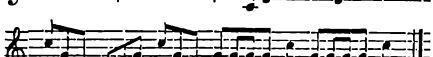
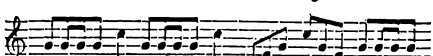
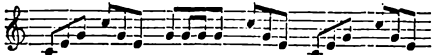
Nr 2. For Ekstraposter.

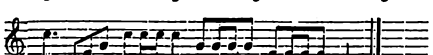
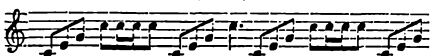
Nr 3. For Vakteposter.

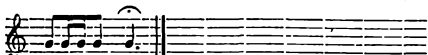
Nr 4. For Personposter og Dilligencer.

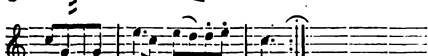
Nr 5. Naar Imødefommende eller forudkjørende Bøgne
skulle kjøre afveien.

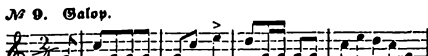
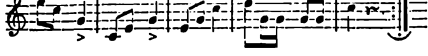
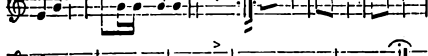
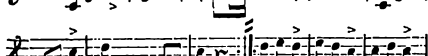
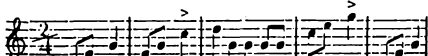
Nr 6. Opfordring til at sige i Bøgnen.

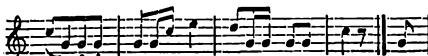
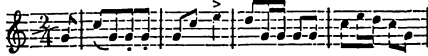
Nr 7. Andante. Marc. (Das Mantellic.)

Nr 8. Galop.

Nr 9. Galop.

Blandt postsignalerne var det vigtigste det, der blæste folk af vejen. Alle uden standsforskel havde at vige for en postillon, der blæste det pågældende signal i posthornet. Ved freden i 1720 efter den store nordiske krig mistede de svenske postryttere retten til at blæse i posthornet på vejen gennem den danske konges lande, og da den svenske postillon nogle gange ved sin ankomst til Rendsborg havde gjort det alligevel, blev det højtideligt påtalt overfor Sverige som et brud på fredstraktaten. Først i 1798 opnåede Sverige igen tilladelse til, at »Våre Postillioner då de föra Posten genom de Kgl. Danska Staterne till och ifrån Hamburg att föra och blåsa i Posthornet«.

pæisk mægling. Og endelig havde han bekymringer over den dansk-norske postrute gennem Sverige. Oprindeligt havde den danske konge selv rådet over landevejen fra Malmø op til Kristiania, bortset fra en lille strækning, hvor Göteborg blev anlagt 1611. Også efter Brømsebrofreden i 1645, der måtte lade Halland gå som pant til Sverige for 30 år, kunne man hævde, at det kun drejede sig om en pantsættelse, og at postruten stadig gik gennem dansk land. Men efter at Roskildefreden 1658 havde medført tabet af bl. a. Skåne, Halland og Bohus Len, gik den dansk-norske postvej gennem Sverige.

Man skulle tro, at der lå en mulighed i at handle om de to postveje, den svenske gennem Danmark, og den dansk-norske gennem Sverige. Men den svenske konge stod fast på, at han havde en traktatmæssig ret til postruten gennem Danmark, medens den danske postrute gennem Sverige ikke byggede på en ret, men på hans nåde. Skønt han var mere langmodig overfor den danske rute end de danske myndigheder var overfor hans – i det mindste protesterede han ikke imod, at danskerne benyttede ridende post gennem Sverige – ville han ikke forpligte sig for fremtiden gennem en aftale, og des større vægt måtte naturligvis danskerne lægge på at få den sikkerhed, der lå i en aftale.

Da den udenrigspolitiske situation tvang Christian V til at være mere imødekommende, nøjedes han tilsidst med at knytte forhåbningen om gengæld til et løfte om at tillade svenske poststryttere at ride gennem det danske monarki, men indrømmelserne blev givet for sent og for klodset, og den endelige afgørelse af striden kom da på den måde, at Sverige simpelthen standsede den danske postrute til Norge. Det skete den 23. december, dagen før juleaften 1688, og straks troede mange, at det var signalet til en ny krig. Men det betød blot, at Sverige omsider fik sin ridende post i 1689, – og uden at tilstå Danmark traktatmæssig ret til de goder, som man frivilligt var rede til at yde med hensyn til postforbindelsen mellem Danmark og Norge.

1698 fordoblede svenskerne den ridende post, så den herefter gik to gange om ugen. Man havde igen ikke spurgt Danmark om tilladelse, og der kom heller ingen protest, men de gensidige chikanerier fortsatte. Det lykkedes postmesteren i Helsingør at blive mellemmand for en del svensk post, som Sverige mente måtte tilkomme den svenske rute. Som modtræk lod svenskerne de svenske postsække føre over Øresund til Helsingborg uden at afvente den danske posts ankomst, hvis denne ankom sidst; det betød en forsinkelse på en postdag. Næste danske træk: det blev forbudt den svenske post at ride ad Kongevejen mellem Frederiksborg og Helsingør, hvilket gav en forsinkelse på en halv time. Den svenske klage medførte kun, at det derefter også blev den danske post forbudt at ride ad Kongevejen.

At
**Ingen af Hans Majestés. Undersaater maae
 sende eller lade komme Breve med den Svenske Post /
 som passerer igiennem Danmark og Forstendommene
 Slesvig og Holsteen til og fra Hamborg.**

Ni Friderich den Tredie / af Guds Naade / Konge til Danmark
 og Norge / de Bænders og Bøtters ic. Giøre alle vitterl: t/
 at efterdiom At ere komme ubi Erfaring / at den Svenske Post /
 som passerer igiennem Bort Rige Danmark og Bore Forstendoms-
 mer Slesvig og Holsteen til og fra Bor Stad Hamborg / skal
 antage og med sig føre frem og tilbage mange Breve / som Bo-
 res Danske General-Post-Ambt til Befordring egentlig vedkom-
 mer / hvorover summe Bore General-Post-Ambt ikke ringe Skad-
 de og Afgang i sin Indkomst skal tilføjes ; Da ville Vi hermed al-
 vortigen have forbudet alle og enhver af Bore Undersaatter Bre-
 ve med bemælte Svenske Post enten hemmelig eller aabenbare
 at sende eller lade komme ; Behænder nogen af Bore Undersaat-
 ter imod dette Bores Forbud at handle og ikke sine Breve med
 Bores Danske Post efter Bores Post-Ordnung at lade gaae og
 komme / skal den Skyldige være tilforpligtet at betale i Straf for
 hvert Brev der kand opdages / at hand skaleses med den Svenske
 Post haver bestilt / første gang tu Rigsdaler / og anden gang
 tii Rigsdaler / og tredje gang / som Bores Mandats modvillig
 Porttræder være Bore General-Fiscals Tiltale undergiver / af
 hvilke Straf-Bøder den halve Part til Angiveren og den anden
 halve Part til de Rattiges Casse skal være hienfalden ; Hveres-
 ter alle og enhver Schikommende sig allerunderdanigst haver at ret-
 te og sig for Skade at tage vare / og byde Vi hermed og befale
 Bores Erøver og Friherret / Stifts-Befalingsmænd / Ambt-
 mænd / Præsidenter / Borgemeestere og Vaad / Fogder og alle an-
 dre / som dette Bores Forbud under Bores Cancellie-Sigil til-
 skiftet vorder / at de det paa behørige Stæder til alles Efterret-
 ning / straf lade læse og forkynde. Givet paa Bort Slet Kjø-
 benhavn den 13 April Anno 1708.

Under Bore Kengl. Haand og Signet
 Friderich K.

De svenske poster havde kun ret til en transitroute mellem Sverige og postcentret i Hamborg, men det var fristende at supplere indtægterne med at befordre post og passagerer, taget op undervejs, og lidt smugleri kunne jo også styrke økonomien. Derfor indskærpede de danske konger gang på gang, at det måtte ikke ske, også i højtidelige forordninger som denne af 13. april 1708, som man imidlertid glemte at offentliggøre i hertugdømmerne, hvor man måtte indhente det forsømte i 1748.

Ved freden 1720 efter den store nordiske krig var det den danske konge, der havde fat i den lange ende, og han benyttede situationen til at få gennemført gensidighed i spørgsmålet om de to landes postruter gennem nabolandet. Der blev kun tilladt én ridende svensk post om ugen, og han måtte ikke længere bruge posthorn.

Gensidighedsprincippet og den indledte forsoningspolitik gav baggrund for en postoverenskomst i 1735, som endelig skabte postfred i Norden. På begge ruter fik man lov til at ride to gange om ugen.

Det kan ikke overraske, at den svenske post sætter sine spor i forordningerne. Når man blader i de gamle samlinger, støder man først på forbud af 13. april 1708, »at ingen af Hans Majests. Undersaater maae sende eller lade komme Breve med den Svenske Post, som passerer igiennem Danmark og Førstendommene Slesvig og Holsteen til og fra Hamborg«.

Her indskærper Frederik IV de retningslinier, Christian V havde anlagt i sit åbne brev af 3. dec. 1679. I 1708 var kongen meget omhyggelig: »...og byde Vi hermed og befale Vores Græver og Friherrer, Stifts-Befalingsmænd, Ambtmænd, Præsidenter, Borgemestere og Raad, Fogder og alle andre, som dette Vores Forbud under Vores Cancellie-Seigl tilskikket vorder, at de det paa behørige Stæder til alles Efterretning, strax lade læse og forkynde«. Men man var alligevel ikke omhyggelig nok. Derfor må man reparere på sagen, først den 14. marts 1733 med en forordning om, »at de Norske ei maae befordre deres Breve til Hamborg og udenrigs Stæder med den svenske Post«. Og i 1748 opdager man, at forordningen overhovedet ikke er behørigt bekendtgjort i hertugdømmerne, hvorfor Frederik V sørger for et genoptryk af Frederik IV's forordning af 1708, »Unsers in Gott Höchstseeligst ruhenden, Herren Gross-Vaters, Königs Friederich des IVten ...«. Det sker i et patent for Hertugdømmet Slesvig, udstedt på Gottorp den 12. nov. 1748, og i en Verordning, givet »in Unser Stadt und Veste Glückstadt den 18ten Novembris Anno 1748«, for »Herzogthum Holstein, Unsers Antheils, wie auch der Herrschaft Pinnenberg und der Stadt Altona«. Der er lidt forskel på udformningen af de to hertugelige ordres tilføjelse til optrykket af den gamle forordning. Medens det slesvigske patent begrundes »damit Niemand mit der Unwissenheit sich entschuldigen möge«, er den holstenske begrundelse, »das dieser Allerhöchsten Verordnung in Zukunft, wie überall in Unseren Reichen und Landen«, altså i *fremtiden* skal gælde her som overalt i vore riger og lande. Men den morsomste forordning har vi endnu til gode. Det er den fra 1798.

I 1798 er man nået så vidt, at Christian VII i en plakat kan kundgøre, »at de Kongelige Svenske Postillioner maae, fra næste Aars Begyndelse, føre og bruge Post-Hornet igiennem Kongeriget Danmark, naar de reise til og fra Hamborg, samt at enhver skal være pligtig til at vige af Veien for dem, ligesom for Hs. Majestæts egne Poster«, idet de danske postilloner havde fået samme ret på ruten gennem Sverige. I det svenske postarkiv findes en skrivelse af 14. september 1798 fra den svenske konge, der orienterer sin poststyrelse om den gensidige dansk-svenske aktudveksling af 17. august 1798, hvorved Sverige har opnået, at det »hädanefter tillåtes Våre Postillioner då de föra Posten genom de Kgl. Danska Staterne till och ifrån Hamburg att föra och blåsa i Posthornet, hvilket genom Forklarings Acten öfver 1720 års Freds Tractat var dem förment.«

Posthornsidyllen varede imidlertid kort, og hele kapitlet om den svenske postvej nærmede sig sin afslutning. Fr. Olsen fortæller i sin bog om »Postvæsenet i Danmark 1711–1808« (side 302) om gnidningerne i slutfasen, der kulminerede, da franskmændene besatte Hamborg i 1806 og Sverige desårsag flyttede sit hamborgske postkontor til den danske konges by Altona. Kronprins Frederik (VI) meddelte i 1807 Generalpostamtet, at dette

var et selvtaget misbrug, aldeles stridende mod konventionen, hvorfor man havde at påse, at den svenske post ikke blev åbnet her i landet, men førtes umiddelbart til Hamborg. Den svenske reaktion var en note af 21. december 1807, der opsagde traktaten om den svenske postrute gennem Danmark og den dansk-norske rute gennem Sverige. Den svenske postrute gennem Danmark var således standset, inden Danmark af sin russiske forbunds-fælles overfald på Finland var tvunget til den 29. februar 1808 at erklære Sverige krig. Ved freden i Jönköping 1809 blev den svenske postrute påny etableret, men med tabet af Norge 1814 mistede vi interessen for gensidighedsprincippet. Vi havde ikke længere brug for egen postrute til Norge gennem Sverige, og samme år sluttedes da en ny overenskomst mellem Sverige og Danmark, hvorefter den svenske postrute gennem Danmark og hertugdømmerne bortfaldt. Herefter overtog det danske postvæsen besørgelsen af den svenske udlandspost til transitporto, formodentlig til økonomisk gevinst for begge parter.

Fra 1689 findes et budget for den svenske post, der regnede med 1200 rdl. for ridtet mellem Hamborg og Aarøsund, 330 rdl. for turen over Fyn og 700 rdl. for Sjælland. 1704 var beløbene – efter rutens fordobling og fremskyndelse af posten – steget til henholdsvis 2080, 600 og 1200 rdl.

For overfarternes vedkommende kan nævnes, at Øresund er billigst, i 1689 noteret for 69 rdl. for transporten mellem Helsingør og Helsingborg, meden der var afsat 104 rdl. til Assens–Aarøsund og 450 rdl. til Storebælt. Men i 1704 var Storebælt steget til ikke mindre end 1200 rdl. Og der løb stadig nye udgifter på til postforsendelsens forbedring. Ved Korsør havde det danske postvæsen indrettet et primitivt fyr, men det var kun tændt, når den danske post ventedes, og det blev slukket, så snart denne var kommet i land. 1698 havde den svenske regering derfor måttet bevilge 60 rdl. årlig til fyring for den svenske post ved Storebælt. I 1708 er turen kommet til Lillebælt. Mellem Assens og Aarøsund havde danskerne oprettet et fyr, der var tændt, når den danske post gik over ved nattetid. Når den svenske post kom over samtidig, havde den også nytte af fyret, men posten fra Sverige nåede aldrig frem til samtidig overførsel, og det blev derfor indstillet at betale 40 rdl. til den, der fyrer for danskerne, så han også tænder fyret for de svenske poster.

Lillebælt var altid noget af et problem både for den danske og den svenske postrute. Skulle man vælge den korte bælttur med omvejen over land, eller skulle man tage den kortere strækning over land med risiko for at blive forsinket af vejr og vind på den længere bælttur? Da Christian IV grundlagde det danske postvæsen i 1624, resolverede han, at »Hamborger Buddene skulle Reise paa Medelfard/Kolding oc Itzehoe«, hvorved Kolding blev gjort til jysk postcentral. Men da der 1640 blev etableret en ridende hurtigpost, benyttedes genvejen over Assens–Aarøsund, og efter at post-

væsenet i 1653 var overgået til privat drift, blev også den agende post flyttet fra Middelfart til Assens–Aarøsundoverfarten; Haderslev kom derved til at erstatte Kolding som Jyllands postcentrum.

Den agende post, pakkeposten, tog stadig større omfang og kunne efterhånden fylde 10–20 vogne; for at undgå det afbræk, der voldt af sommerstorme og vintervejr, blev denne del af posten fra 1794 ført over Middelfart–Snoghøj, mens brev- og personposten fortsat gik over Assens–Aarøsund. Man overvejede i øvrigt muligheden af at oprette en helt ny forbindelse midtvejs mellem disse to færgeløb, fra Fønsskov til Stenderuphage, men den kommission, der 1795 blev nedsat til at gennemføre undersøgelsen, bragte ikke noget positivt resultat. (Chr. Behrendt: Færgeløbet ved Middelfart, s. 72).

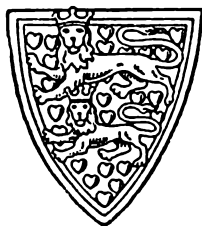
Den svenske post har altid benyttet Assens–Aarøsund-overfarten, undtagen når is tvang den over Snoghøj. Det er altså forkert, når Eliassen i sin bog om Kolding (s. 325) går ud fra, at den svenske post er gået gennem Kolding; det har været undtagelsen. Det sydlige overfartssted lå så fast, at den svenske posts postillon på Fyn o. 1700 kontraktligt var forpligtet til at bo i Assens. Det var der, komplikationerne opstod, når de kongerigske toldere visiterede de svenske postbude, eller når forsinkelserne viste sig. 1697 noteres, at overførslen over Lillebælt ofte tager tre timer, men året efter bruges det som undskyldning for forsinkelse, at selv om der kun er et kvarters forskel mellem den danske og den svenske postafgang, kan dette blive årsag til nogle timers forskel i ankomsten, »ty vädret förändrar sig snart och är icke stilla lika«.

Indtil 1682 var den svenske post forhindret i at komme over Lillebælt ved nattetid, fordi der skulle visiteres i Assens, men efter en klage opnåede svenskerne en kongelig befaling til tolderne i Assens om at klarere og affærdige de svenske poster straks ved deres ankomst, uden ophold hvad enten det var dag eller nat. Postillonerne overførte postsækkene, der altså ikke betroedes færgefolkene, og det gav 20 rdl. ekstra i årsløn at følge med postsækken over Lillebælt.

Oprindelig benyttedes den ordinære færgefart, men i hvert fald fra 1690 havde man særlig akkord om overførslen med borgmester Thomas Iversen i Assens, der iøvrigt havde været ordinær færgemand fra 1667, og 1697 er kontrahenten hans enke, Hedvig sal. Iversens.

Trods de store anstrengelser stod den svenske post stadig tilbage for den danske. 1693 klages der over, at den svenske post i almindelighed kom 12 timer bagefter på turen fra Hamborg til Helsingør, og skylden fik postillonen Sonnenberg, der havde ansvaret for turen Hamborg–Aarøsund, og som holdt en hest mindre, end han efter kontrakten var forpligtet til. Da Danmark 1697 yderligere forbedrede sin postførsel på denne del af ruten med flere hesteskitter og kortere ridt, måtte svenskerne ligeledes gennem-

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND
FOR SØNDERJYLLAND

ved W. Christiansen, Chr. Stenz og Inger Bjørn Svensson

44. årgang . 1968

INDHOLD:

Almindelig historie

<i>Børge B. Barløse</i> : Opinionsundersøgelser 1866	269
<i>Troels Fink</i> : Degn Peter Jørgensen fra Hørup	393
<i>F. S. Grove-Stephensen</i> : Slies Herreds Segl	158
– Straf og kirketugt	348
<i>Martin N. Hansen</i> : Kantate	357
<i>Peter Jensen</i> : Jurjeff – Polskii og andre russiske krigsfangelejr	323
– Theodor Voss	335
<i>Th. Kaufmann</i> : Hjælpekassen af december 1918	306
Hjælpekassen under en anden synsvinkel	311
<i>Hans Kofoed</i> : Luftangrebet på Tønderbasen 19. 7. 1918	201
<i>Kai Edv. Larsen</i> : Af Jernfondets historie	214
<i>Anders Lebeck</i> : November 1918	317
<i>Marius Schildt</i> : Mødet på Folkehjem 17. november 1918	364
<i>Bjørn Svensson</i> : Helstatens bankpolitik	283
– »e svensk postvej«	378

Enkelte lokaliteter

<i>Vald. Andersen</i> : Vestslesvigske vejproblemer	19
<i>Anders Christensen</i> : Vadehavet	1
<i>J. Christensen</i> : En fattigsag fra Hostrup sogn	93
<i>W. Christiansen</i> : Det gamle Schweizerhalle	149
<i>Martin N. Hansen</i> : To sange på dialekt	129
– To kærlighedsviser	293
<i>N. P. Kjær</i> : Fra den gamle skole i Felsted	351
<i>Chr. Larsen-Bjerre</i> : Skove og plantager i Bov sogn 1967	33
<i>Ellen Margrethe Lund</i> : Nord og syd for den gamle grænse	65
<i>R. Michelsen</i> : Det ældste Åbenrå	218
<i>Sven Risom</i> : Fire C. F. Hansen-kirker i hertugdømmerne	113
<i>H. v. Rumohr</i> : De adelige godser i Angel	251
<i>Bjørn Svensson</i> : Oksevejen Haderslev–Immervad	5
– Danevirke og Hedeby i 808	229
<i>J. R. Volquardsen</i> : Døtgebøl – en gammel slægtsgård	298

Kirke, skole, sprog og undervisning

<i>Th. Clausen</i> : Indre Mission i Sydangel	119
<i>M. Kamphövener</i> : De lyste som en stad på bjerget	179
<i>P. Kürstein</i> : Det nordslesvigske sporskifte	188

<i>Otto Petersen</i> : Dansk dreng i Flensborgs tyske gymnasium	53
<i>L. S. Ravn</i> : Det slesvigske spørgsmål på lærerkonferencerne	26
<i>Peder H. Smidt</i> : Spandetgård og ærkebiskop Nathan Søderblom	105
<i>Paul Tappe</i> : Dansk som kirkesprog i Ladelund sogn	98
Elevtallet i de hjemmetyske skoler	280
Elevtallet i skoler under Dansk Skoleforening	343

Folkeminder

<i>Knud Brummer</i> : »Philomele«	374
<i>Jens Lampe</i> : Ølbrygning på Als	401
<i>H. Vad Thomsen</i> : Gammel spillemandsmusik fra Hjerndrup	368

Arkæologi og museum

Altonaer museum. C. F. Hansen-udstilling	220
Et Altona-skab til 44.000 kroner	161
Haderslev amts museum. Skal kjolen af i går på museum i dag?	224
Jacob Michelsens gård, Kolstrup. Gangklæder og arbejdstøj fra forrige århundrede	225

Personalhistorie

<i>Ole Bech</i> : H. C. Andersen og Erik Oksen	15
<i>Jens Bladt</i> : Tre brødre drog til Kegnæs	304
<i>Troels Fink</i> : Degn Peter Jørgensen fra Hørup	393
<i>H. V. Gregersen</i> : Frederik Fischer om sit virke	49
<i>Jørgen W. Jensen</i> : Breve fra den første slesvigske krig	243
<i>Peter Jensen</i> : Theodor Voss	335
<i>H. P. Jørgensen</i> . Af min slægts historie	91
<i>Jens Lampe</i> : Bertha Hahn – pigen fra Sønderborg	78
<i>J. N. Lorenzen</i> : Et maleri af Eckersberg	84
<i>M. Kamphövener</i> : Anders Lebeck – en hundredeårsdag	134
<i>Anders Lehbeck</i> : En Oldfux-artikel	141
<i>H. F. Petersen</i> : Barndomsindtryk fra Åbenrå 1900–1914	163
<i>Marten Refslund Poulsen</i> : Fra mindesamværet for Anders Lebeck 15. maj 1938	143
<i>Morten Raunkjær</i> : Hans Fris fra Hvidding	124
<i>N. C. Spandet</i> : Anders Lebeck og Sønderjysk Skoleforening	147
<i>Hans H. Worsøe</i> : Ludvig Blom – Hiort Lorenzens handelsbetjent	73

Småstykker

Tyveriet fra Tønder museum (61). Landbrug på Haderslev amts museum (64). Foto af Joh. Tonnesen og søstre (77). Skærbæk Bank A/S (83). Der

må gøres noget for Ærø (187). Avisindex for 1967 (187). Tyrstrup præstegårdslade bevares (314). Mødet på Folkehjem. Berigtigelse (408). Det sydslesvigske julemærke (376). Historisk Samfund for Sønderjylland udsætter Fotopris (407).

Boganmeldelser

<i>Jens Bladt</i> : Alsiske minder (Bjørn Svensson)	31
<i>Minerva Mikrofilm A/S</i> : Fortegnelse over danske aviser (Hans Kargaard Thomsen)	62
<i>Margrethe Christiansen</i> : Ingeborg Appel (Inger Bjørn Svensson)	95
<i>H. N. Skade</i> : Gredstedbro ved Kongeåen (Bjørn Svensson)	128
<i>Peter Skautrup</i> : Det danske sprogs historie IV (Bjørn Svensson)	159
<i>Wolfgang Laur</i> : Historisches Ortsnamenlexikon (Bjørn Svensson)	264
<i>Sv. Bjørke m. fl.</i> : Den anden slesvigske krig (Bjørn Svensson)	266
<i>Jacob Kronika</i> : Kronika fortæller (Bjørn Svensson)	290
d + d Taschenbücher, 3 bind (Bjørn Svensson)	355
<i>Helle Linde og Anker Olsen</i> : Manuskripter og arkivalier i danske samlinger (Inger Bjørn Svensson)	356
<i>H. K. Kristensen</i> : Hovedgården Estrup i Malt herred (Inger Bjørn Svensson)	356
<i>Richard Andersen</i> : Danmark i 30'erne (Bjørn Svensson)	409
<i>Frode Beyer</i> : Efterklang og eftertanke (Urban Schrøder)	413

Små bogomtaler

Th. Kaufmann: Med håb i mørket (128). Nye tidsskrifter (228). Haderslev amts museums årsberetning 1968 (315). Fonden til bevarelse af gamle huse i Tønder. Årsberetning 1967/68 (315). Karsten Lægdsmand: Bibliografi for folkelivsforskere (316). Sachverständigen-Gutachten zur lokalen und regionalen Verwaltungsneuordnung in Schleswig-Holstein (316). Tre sydslesvigske julehæfter (392). Chr. Andersen: Gennem Slogs herred (414). Københavns historiske årbog 1968 (415). Fynske årbøger 1968 (415). Mark og montre (416). Fra Ribe amt (416).

STEDFORTEGNELSE:

- Adelvej 14
Als 129, 293
Altona 161
Angel 119, 251
Askov 65 ff.
Asserballeskov 243
- Ballum 1
Bornhøved 241
Bov 33
- Christiansfeldt 179
- Danevirke 229
Drølt 260
Døtgebøl 298
- Folkehjem 357
Frørup 179
Frøs 20
Frøslev 44
- Gelting 257
Godfreds vold 229
Grarup 378
- Haderslev 5, 73 ff.
Hedeby 229
Hjerndrup 368
Hostrup 93
Husum 113
Hviding 20, 124
Højer 1
Hørup 393
- Immervad 5
- Jordsand 2
Jurjeff-Polskii 323
- Kalvslund 20
Kegnæs 304
Kolstrup 225
Krempe 113
København 84
- Ladelund 97
- Neumünster 113
Nordborg 348
Nørre Rangstrup 20
- Pawlowo 323
Persilenski-Punkt 323
- Rødning 65 ff.
Rømø 2
Røst 255
Råhede 22
- Slies herred 158
Spandetgård 105
Sporskifte 188
Stepping 179
Sønderborg 78
- Tønder 201
- Vartenbjerg 11, 90
Vonsild 113
- Åbenrå 163 ff., 218 ff.
- Ærø 187

føre forbedringer. Medens den danske post nåede Aarøsund onsdag nat og kunne overføres straks torsdag morgen og være over Storebælt inden aften, kom den svenske post ikke til Aarøsund før torsdag middag eller eftermiddag og kom til Nyborg så sent, at den måtte vente til fredag med at blive overført.

Fæstningsbyerne voldte specielle bryderier, fordi de lukkede porte forhindrede rejsens fortsættelse om natten. Det hændte, at posten kom tidligt nok til Nyborg til at slippe ind ad landporten, men inden han nåede gennem byen, var porten mod søsiden blevet lukket, og han måtte så vente til næste morgen med at komme over bæltet; der fandtes ganske vist en vej uden om byen, men den var det forbudt at benytte. I Hamborg kunne man hejse postsækken over muren, når posten ankom ved nattetid. Svenskerne ønskede en tilsvarende ordning i Nyborg, eller også tilladelse til at ride ad vejen udenom byen. Det ser ud til, at man har fået nej til det sidste ønske, men ja til det første, thi 1689 optræder i budgettet en post på 25 rdl. til »Mannen i Nyborg, som beforderer väskan öfver vall och graf«.

Tilbage var problemet med fæstningsbyen Rendsborg. Allerede 1682 var svenskerne inde på tanken om at søge hertugen af Gottorp om tilladelse til at lægge vejen gennem de gottorpske lande uden om Rendsborg over Kiel og Egernførde, men det blev ikke til noget. 1704 havde man genoptaget overvejelserne, men skulle postrytterne uden om Rendsborg, »måtte det i alt fald ske så varsomt og forsigtigt, at danskerne ikke fik lejlighed til at modsætte sig det«. 1708 var man rede til at ansøge den danske konge om tilladelse til at hejse postsækken over muren, men danskerne ville ikke samtykke i, at den svenske post blev draget over Rendsborgs volde ved nattetid, modsætningsforholdene var for stærke, og kort efter udbrød krigen og standsede den svenske postgang gennem Danmark en halv snes år.

Efter fredsslutningen blev det galt igen. 1721 forbød kommandanten i Rendsborg passage over Ejderen om natten. Da den svenske post derefter søgte at passere Ejderen over to landsbyer, Nübbel i Slesvig og Schülpe i Holsten, blev det forbudt ved kongeligt reskript af 29. februar 1724, ligesom det i det hele taget blev forbudt at tage anden vej end gennem Rendsborg. 1733 genoptog svenskerne planerne om at lægge postruten over Nübbel og Schülpe for at undgå Rendsborg, ligesom man overvejede at vælge Middelfart fremfor Aarøsund–Assens; posten blev nemlig ofte forsinket i Aarøsund, fordi den blev overført sammen med den danske, og skønt svenskerne betalte 100 rdl. årligt for overførslen, nægtede færgemændene at overføre posten, før den danske var ankommet; efter at Sverige havde måttet opgive den ene tur om ugen, havde de tilsyneladende ikke længere en betroet transportforvalter på stedet, som kunne gribe ind. Ved omlæggeringerne ville vejen blive fire mil længere, men til gengæld kunne man vente, at posten ville kunne passere uhindret året rundt. Også i 1706 havde

man overvejet at lægge den svenske postrute over Middelfart, og da havde man skrinlagt tanken, fordi danskerne altid benyttede Aarø Sundoverfarten og kun gik over Middelfart, når is i bæltet skabte hindringer; ræsonnementet var, at såfremt det havde kunnet fremskynde posten at lægge ruten over Middelfart, så havde danskerne forlængst lagt ruten derover, og derfor beholdt også svenskerne ruten over Aarø Sund. Sålidt som i 1706 blev omlægningen gennemført i 1733. Tværtimod blev det ved den postale fredsslutning i 1735 fastslået, at ruten skulle fortsætte ad den hidindtil brugelige vej.

Den brugte vej var den samme for den svenske og den danske post, undtagen i Nordsjælland, hvor den svenske gik over Roskilde til Helsingør, medens den danske skulle til København, og i Holsten, hvor svenskerne valgte den østlige rute over Neumünster, medens danskerne tog den vestlige over Itzehoe. I Sønderjylland var der desuden den afvigelse, at den danske post skulle gøre en afstikker til det jyske hovedkontor i Haderslev, medens den svenske post kunne stile direkte mod Aarø Sund. Men medens den danske post efter en fortegnelse fra 1699 skiftede heste tolv steder mellem Hamborg og Aarø Sund, havde den svenske post kun syv hesteskift, så det kan ikke undre, at svenskerne havde svært ved at holde det danske tempo. Seks år senere, da antallet af skiftsteder nævnes forøget til henholdsvis tretten og otte, satte den svenske post hesteskiftene endnu en tak i vejret, op til ti. Det betød for den sønderjyske strækning den ændring, at hvor svenskerne mellem Rendsborg og Aarø Sund hidtil havde skiftet heste i Gottorp, Bov, Toldsted og Immervad, blev det til Gottorp, Oversø, Bov, Rødekro og Mastrup (fejlagtigt omtalt som Maugstrup hos Hjorth-Nielsen, side 145). De danske skiftsteder på denne strækning lå i Slesvig, Isted, Flensborg, Gejlåa, Toldsted, Immervad og Haderslev.

I Sønderjylland er der ellers som antydnet kun ét ruteproblem: Hvor gik den svenske postvej over Haderslev Næs? Medens den danske post var nødt til at tage omvejen over postcentralen i Haderslev, kunne svenskerne skyde genvej over næsset. Men i arkiverne findes tilsyneladende intet materiale, der kan belyse ruten, hverken i landsarkiverne i Slesvig eller Åbenrå, i rigsarkiverne i København eller Stockholm eller i det svenske postarkiv.

Det seneste vidnesbyrd om den svenske rute er en timeseddel fra 1709, der nævner hesteskiftet i Mastrup. Den svenske genvej fra Mastrup over til hovedlandevejen mellem Haderslev og Aarø Sund er sandsynligvis gået ad Færgehusvej, dvs. over Langkær-Knav-Vandling-Lunding. Men i denne øst-vest rute kan vi ikke få indpasset det vejstykke, der endnu bærer navnet »e svensk postvej«, og som går nord-syd.

Når man siger, at navnet lever endnu, er det i øvrigt lidt af en overdriivelse, for man skal være heldig for at finde folk, der har hørt noget om, at

På dette kort, som Videnskabernes Selskab lod udarbejde 1780, er indtegnet den svenske postvej over Haderslev Næs, fra Høpstrup til Øsby, hvorfra den følger hovedvejen til Aarøsund. Navnet »den svenske postvej« kendes kun fra Grarup sogn. Den fuldt optrukne linie viser den svenske postvej, som den er defineret i en vejprotokol fra 1832. Den går fra Stenderup stadsvej i nord (vejen fra Stenderup til staden, dvs. Haderslev), over krydset ved Skøttsminde, vest forbi Grarup, nu tildels over pløjet jord, sydøst for Lysmose til Jordbroled og Kragereden (nu Hjartbroled), tværs over Hejsager-Lundingvejen omtrent ved 7 km stenen, videre over Kronborg (øst for Olufskær), til man når Hejsager-Høpstrupvejen, ind forbi Juhlsgaard og Vilstrup kirke og endelig over Neder Kestrup til Høpstrup. Nordpå er der to muligheder, der tydeligere fremgår af detajlkortet fra 1778.

den svenske post skal have fulgt den vej, og selve vejnavnet er kendt af endnu færre. Men fhv. graver Peter Jørgensen, Solkjær, der har siddet i sognerådet i mere end en menneskealder, hævder, at navnet dog er blevet brugt som en selvfølgelig ting i sognerådet. Han har i hvert fald brugt det selv og kan huske det fra sin barndom. Peter Jørgensen har endda papir på det. Fra loftet henter han en kasse med dokumenter. Deriblandt en rekonstruktion fra 1832 af »Opmålings- og delingsakter på alle de til Grarup by henhørende veje«, der var blevet fremstillet til erstatning for den gamle vejakt, som var bortkommet. I fordelingen af vejvedligeholdelsespligten forekommer følgende vending: »På den såkaldte svenske postvej, der fører

fra den Stenderup Stadsvej til sønder forbi Grarup by indtil Jordbroled til grænsen af Grarup og Starup sogns markskel, der er i længden, over efternævntes jorder, tilsammen 453 roder«. Da strækningen er omved 2¹/₂ km, ser det ud til, at man har anvendt et langt rodemål, måske Tønderroden, som var på 5,23 m.

Hvis man i dag vil gennemgå den pågældende strækning, må man over pløjjord. Man kan gå ud fra den Stenderup stadsvej, gå over krydset ved Skøttsminde og fortsætte forbi Grarup by ad Vestervejen, men snart havner man i pløjemark. Efter det opløjede stykke kan man fange postvejen igen, men nu er den hægtet på Østervejen. Bag denne ændring ligger en karakteristisk vejtransaktion; i 1943 opfyldte man ønske fra den sydligste gård på Østervejen om at få denne asfalteret, men for at flere markejere kunne få glæde af det, gjorde man opmærksom på, at man samtidig ville forlænge Østervejen, så den fik forbindelse med postvejen; gård ejeren var så glad, at han selv gav jord til forlængelsen. Til gengæld nedlagde man Vestervejen, hvilket kom en anden gård til gode, der ejedes af den samme gårdejer. Dette er forklaringen på, at et stykke af postvejen blev til pløjemark.

Har man overvundet denne hindring, skal man videre ad vejen syd om Lysmose og forcere Grarup sødal over vejdamningen Jordbro til Jordbroled, der også lever videre i forvanskede stednavne som Jordbærled og Hjartbroled, det sidste lånt hen ad vejen til at smykke et hus, der tidligere blev kaldt Kragereden og før hed Jordbrohus. Ved Jordbroled, hvor der i sin tid gik en vej af til Lønt, kan man endnu finde murbrokker og vintergækker, de sidste minder om et bosted. Man må formode, at der har været et led til at lukke af for jordbroen, måske i sogneskellet.

Navnet den svenske postvej kendes kun fra Grarup sogn, og med sikkerhed kan man ikke følge ruten videre. Det givne er, at den mod nord skulle knytte forbindelsen til Aarøsund og mod syd til den store hovedvej. For den svenske post må der være sket en omlægning svarende til den, der blev gennemført for den danske post. Indtil 1765 holdt posten Hamborg-København sig til Hærvejen; den gik ikke over Åbenrå, der måtte finde sig i at få sin post udvekslet i Toldsted. Fra 1. juli 1765 kunne postruten – takket være vejforbedringerne – lægges over Åbenrå, sydfra over Kliplev og Ensted kirke, og man vendte tilbage til Hærvejen over Brunde og Rødekro. I slutningen af århundredet tillod forbedrede vejforhold, at posten tog til Haderslev ad den mere direkte vej over Hoptrup, og den svenske post har i alle tilfælde ikke været senere end den danske til at opgive Hærvejen og Oksevejen over Mastrup til fordel for genvejen over Hoptrup; den skulle jo ikke til postcentralen i Haderslev, men kunne få en ekstra fordel ved at lægge ruten skrås op over Haderslev næs, en fordel der blev udnyttet, skønt man her måtte nøjes med biveje. Under alle omstæn-

Til grund for Videnskabernes Selskabs kort fra 1780 lå opmålingskort som dette, der er »forfattet« af S. G. Iversen 1778. Der eksisterer ikke mere detaljerigt kort fra den tid, og man vil se, at der kun levnes den svenske postvej, der går mod nordøst udenom Grarup kirke, to muligheder for at komme videre mod Aarø-sund. Den første er Møllegårde, der fører op til hovedvejen ved Hellighøj, som mærkeligt nok ikke er angivet på kortet; det drejer sig om det sydligste vejryds på forbindelsen mellem Stenderup stadsvej og Kvistrup. Den anden mulighed er vejen over Stenderup syd om Sparlund og Koldmose til Øsby.

digheder må postvejen gennem Grarup sogn ses i sammenhæng med en rute over Hoptrup, der må have været station i den svenske postvejs slutfase.

Hvis denne forudsætning er rigtig, kan vi få det bedste indtryk af ruten ved at se på Videnskabernes Selskabs kort af 1780, der stammer fra netop denne periode. Vejen er herefter gået over Kronborg øst for Olufskær, har formodentlig passeret Juhlsgaard og Vilstrup kirke og gennem Neder Kiestrup nået Hoptrup.

Om forbindelsen nordpå har lærer J. Petersen, Grarup skole, i sin rapport til Stednavneudvalget 1922 medtaget Mælkevejen, således kaldet, fordi Grarup bønderne kørte deres mælk den vej til vandmejeriet, som Jacob Bolvig havde indrettet på Nautrupgaard, der var i hans eje mellem 1854 og 1879; det var før, man havde Lunding mejeri at levere til. Men i henhold til vejprotokollen af 1832 gik den svenske postvej i Grarup sogn

ikke længere nordpå end til Stenderup stadsvej, Mælkevejen er vist af nyere dato, og i hvert fald er den ikke medtaget på Videnskabernes Selskabs kort af 1780. Det er derimod Møllegde, den vej, der forbinder Stenderup stadsvej med Hellighøj, og som blev brugt, når bønderne skulle til Sverdrup mølle. Møllegde eksisterer endnu, men er helt tilgroet og sagtens i fare for at blive nedlagt. Møllegde er den ene vejmulighed, den svenske post kan have benyttet.

Den anden mulighed, svenskerne har haft, er vejen gennem Stenderup, der fortsætter som kirkevej forbi Koldmose til Øsby.

Peter Jørgensen, Solkjær, beretter, at en gammel mand, Claus Juhl, født 1840, har fortalt ham, at den svenske postvej gik ad Møllegde til Sverdrup færge med Snoghøj som fjernmål. Møllegde kan passe, men hverken Snoghøj eller Sverdrup færge kan komme ind i billedet, for den svenske post skulle til Aarøsund eller Assensvehr (Assensfærgen), som svenskerne kaldte deres mål på den sønderjyske kyst.

Så afvekslende er historien om den svenske postvej, som vejnavnet endnu minder om mere end halvandet hundrede år efter, at der sidste gang var blåsat i posthornet af en svensk posttrytter på Sønderjyllands jord.

Bjørn Svensson.

Historisk billedmuseum i Kiel

Historische Landeshalle für Schleswig-Holstein, der blev lukket og evakueret ved krigens udbrud i 1939, genåbnede i Schloss Kiel den 4. december 1968 som Landesgeschichtliche Sammlung. Blandt talerne ved åbningsfesten var direktør Jørgen Paulsen fra Frederiksborg Museet.

Minderne fra de selsvigske krige – på tysk kaldet Erhebung og Befreiung –, der tidligere var kernen i museet, er nu trængt tilbage til fordel for topografien. Blandt malerierne bemærker man et kæmpemaleri fra København; nu har det ikke så meget med Slesvig-Holsten at gøre, men engang var København jo hovedstad også for Holsten, og danske besøgende vil i det hele taget kunne finde meget af interesse, ikke mindst fra »de mange gode år, Slesvig og Holsten har haft sammen med Danmark«, som biblioteksdirektør Olaf Klose understreger. Åbningstiderne er begrænset til kl. 11–13 den første og tredje søndag i måneden; hverdage kan man komme ind tirsdag 15–19, onsdag 10–13 og torsdag 15–19. Museet sorterer under Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek, Schloss Kiel; ved forudgående henvendelse hertil er der mulighed for, at selskaber kan komme ind uden for de officielle åbnings-tider.

Degn Peter Jørgensen fra Hørup

Den 25. oktober 1968 afslørede på Lysabild kirkegård en mindesten for degn og skolelærer i Hørup P. Jørgensen, der i 1864 var medlem af rigsrådets folketing. Ved den lejlighed holdt professor Troels Fink, Flensborg, en mindetale, der i lidt udvidet form bringes her. Om Peter Jørgensen har Jens Lampe skrevet i »Sønderjysk Månedsskrift« 1967 s. 169.

Der findes kun få oplysninger om degn P. Jørgensen. Vi ved, at han blev født i 1822 på gården Meklenborg i Lebøl i Tandslet sogn; han skulle være landmand som sin forfædre; men man opdagede, at han havde usædvanlige evner, og han kom derfor på Skårup seminarium på Sydfoyn 1844, hvorfra han blev dimitteret 26. juli 1846. Det første »embede«, hvis man kan kalde det så, fik han som hjælpelærer ved skolen i Hørup samme år. Han blev udnævnt af Hertugen af Augustenborg, men han havde kun embedet i nogle måneder, så blev han i august 1847 ansat ved skolevæsenet i Sønderborg. Traditionen vil vide, at hertugen afskedigede ham på grund af hans danske sindelag; derom ved vi ikke noget bestemt, men derimod ved vi, at han med begejstring sluttede sig til den danske sag i 1848; han blev grebet af ånden fra 1848, og hans drøm var den nærest mulige tilknytning mellem kongeriget Danmark og Sønderjylland, men med fornuft. Fra september 1849 arbejdede han som skolelærer i Tandslet, indtil han 1858 blev degn og førstelærer i Hørup, og her virkede han indtil 1864. Han blev kendt som en overmåde dygtig lærer, men han tog også del i det folkelige arbejde og engagerede sig i den politiske debat, og det er igen baggrunden for, at han blev valgt til medlem af rigsrådets folketing. Kun Als var på dansk hånd i marts måned 1864, da valget til rigsrådets folketing fandt sted, og derfor var kun dette område repræsenteret. I den øvrige del af Sønderjylland kunne der ikke vælges.

Det bliver nødvendigt at gå ind på de meget komplicerede forhold, som rådede i det danske monarki i tiden mellem krigene, for at klarlægge de opgaver, som Peter Jørgensen nu blev stillet over for. Tiden fra 1848 til 1864 var præget af én lang kamp for at få ordnede forfatningsforhold, og bestræbelserne mislykkedes totalt, hvad krigen i 1864 bærer vidnesbyrd om.

I det bevægede år 1848 drømte de danske om en stat uafhængig af det tyske forbund omfattende det gamle danske rige til Ejderen – man gav

gerne afkald på det tyske hertugdømme Holsten. Men da den grundlovgivende rigsdag i 1848 skulle vælges, var Sønderjylland besat af fremmede tropper. Den forfatning, der blev færdig året efter, og som vi stadig fejrer på grundlovsdagen den 5. juni, omfattede kun kongeriget Danmark til Kongeåen. Efter Istedslaget 1850 rådede den danske konge igen over Sønderjylland, og i januar 1851 måtte slesvig-holstenerne give op. Men en varig fred kunne kun fås i forståelse med de tyske stormagter Østrig og Preussen, og de holdt foreløbig Holsten besat. Ved årsskiftet 1851–52 nåede man et resultat. Det gamle monarki helt til Elben skulle genoprettes, det skulle have en fælles forfatning, helstatsforfatningen, efter hvilken Sønderjylland ikke måtte knyttes nærmere til Danmark end Holsten blev det. Det var en fikts måde at forhindre, at Sønderjylland blev indlemmet i Danmark, for ingen i Danmark ønskede at få Holsten med, det ville nemlig betyde varig afhængighed af Tyskland.

Det lykkedes efter uhyre besværligheder at få lavet en fælles forfatning. Rigsdagen, som var oprettet i 1849 med folketing og landsting, skulle udtrykkelig begrænses til kun at omfatte kongeriget. I Slesvig og i Holsten skulle der være besluttende stænderforsamlinger, men for hele riget til Elben skulle der oprettes et nyt parlament, »rigsrådet«. Det skulle bestå af ét kammer sammensat af repræsentanter fra alle rigets dele, nogle valgt af rigsdagen og stænderforsamlingerne, andre umiddelbart af folket, og endelig valgte kongen en del.

Da rigsrådet kom sammen i 1856, viste det sig at være håbløst at få det til virkelig at arbejde, og under stærkt tysk pres gik den danske regering i 1858 med til at ophæve rigsrådsforfatningen for Holstens vedkommende. Det var dog lidt af en fidus, for det betød, at rigsrådet nu de facto var en forsamling, der omfattede både kongeriget og Sønderjylland, altså Ejderpolitikens område, men det var kun »fællesanliggender«, rigsrådet befattede sig med; vi havde derfor den ejendommelige situation, at den kongerigske rigsdag kunne indlede en liberal reformperiode, medens den slesvigske stænderforsamling var mere eller mindre lammet af det tyske flertal, som den havde fået gennem en reaktionær valgordning.

Den første artikel, vi kender fra degn P. Jørgensens hånd, befatter sig med denne problematik¹. Den 1. januar 1862 trådte den i 1857 vedtagne nye næringslov i kraft i kongeriget. Lavstvungen blev ophævet, og mange snærende bånd løstes for erhvervslivet. P. Jørgensen beklagede, at Sønderjylland ikke fik del i denne reform, og han sluttede sin artikel med krav om »en reform i det slesvigske næringsvæsen, som i så mange andre henseender. Danmark bliver snart for os et fremmed land: kløften mellem Danmark og Slesvig bliver større og større. I Danmark udvikler sig med

1. Den danske Slesviger, 9. januar 1862.

stormskridt de forhold, som mest interesserer den store masse af folket, fordi de ligger den nærmest, og hvortil nu også hører næringsvæsenet; forud er gået reformer i kirke- og undervisningsvæsenet, i forligsvæsenet, jernbane-, vej- og havnevæsenet, retsplejen, politi- og fængselsvæsenet, skyld-sætningen og oppebørselsvæsenet. I Slesvig er alt dette fuldstændig i stampe, fordi en uheldigt sammensat stænderforsamling hensynsløst kaster alle regeringsforslag overbord. – Om regeringen vil og kan benytte rigsrådet, i hvilket der faktisk er en ramme om Danmark og Slesvig, til at knytte os nærmere til kongeriget, om det navnlig kan gives en sådan udvidelse, at det nivellerer Danmark og Slesvig ej alene i de spørgsmål, som den største del af folket ikke har megen sans for, fordi de ligger uden for dets synskreds, men også slutter os nærmere sammen med kongerigets beboere i de spørgsmål, hvorpå vi dagligt gribe med hænderne: – dette skal måske en nær fremtid give os oplysning om.«

Det interessante er ideen om at benytte rigsrådet som en ramme om Danmark og Slesvig også i det praktiske livs spørgsmål. Det var en linie, som regeringen i København gerne ville slå ind på, men den anså det for nødvendigt først at få rigsrådsforfatningen ændret, medens P. Jørgensen muligvis har ment, at man kunne lade selve forfatningen blive som den var og simpelthen gå i gang med at lave fælles love.

Problemet blev akut i sommeren 1863. Der havde været nyvalg til de slesvigske stænder, og der havde været fremgang for de danske, så nu stod 19 danske mod 24 tyske, men slesvig-holstenerne ønskede ikke længere sagligt arbejde. Modsætningerne var skærpet, da regeringen den 30. marts 1863 havde tilkendegivet, at Holsten skulle have sin egen forfatning med egen regering og egen hær, medens kun udenrigspolitik og flåde skulle være fælles med Danmark og Slesvig. Den 28. september 1863 gik regeringen videre og foreslog rigsrådet omdannet, således at det fik to kamre, ligesom rigsdagen havde det, et folketing og et landsting. Det nye rigsråd skulle stærkere end før betone samhørigheden mellem Slesvig og Danmark. En inkorporation var det ikke, men rigtignok var båndet til Holsten nu på det nærmeste skåret over. Et af argumenterne for en forfatningsændring var det forhold, at Slesvig ikke kunne vælge sine stændervalgte repræsentanter til rigsrådet, efter at Slesvigs stænderforsamling i sommeren 1863 var gjort arbejdsudygtig, da flertallet nedlagde mandaterne.

Ændringen af rigsrådsforfatningen blev vedtaget den 13. november 1863. Den 15. november døde kong Frederik VII, hans efterfølger Christian IX var med hver fiber af sit væsen imod den nye forfatning; den 18. november 1863 skrev han alligevel under, da det gjaldt tronen for ham. Den 1. januar 1864 skulle forfatningen træde i kraft.

Denne nye forfatning, novemberforfatningen, blev den umiddelbare anledning til krigen i 1864. Da man i marts 1864 skulle vælge de slesvig-

ske medlemmer til rigsrådets folketing og landsting, havde den danske regering kun herredømme over Als og Ærø. Valgene til folketinget foregik for Slesvigs vedkommende inden for de gamle stændervalgdistrikter. Foruden P. Jørgensen, der valgtes for landdistrikterne på Als, blev også borgmester Finsen valgt for Sønderborg og aktuar Steenstrup for Ærø, men ellers manglede 26 slesvigske repræsentanter.

Blandt de kongevalgte til landstinget var der enkelte slesvigere, og ligeledes inden for den gruppe, der valgtes af de højst beskattede, var der slesvigere. Til landstingsvalg var Slesvig inddelt i 3 kredse. 2. kreds omfattede Åbenrå, Sønderborg, Nordborg og Flensborg amter og Kappel herred. Selv om kun Als kunne vælge, valgtes de fire medlemmer for hele kredsen. Biskop Jørgen Hansen fra Als, appellationsretsråd J. F. C. Knudsen fra Flensborg, amtmand H. Heltzen fra Åbenrå og synsmand Bladt fra Als blev valgt. Amtmand Heltzen var hjemmehørende i Åbenrå og appellationsretsråd Knudsen i Flensborg, men de alsiske stemmer gjorde altså også udslaget for dem.

Valget fandt sted den 18. april, mens kanonerne tordnede fra Dybbøl. Biskop Jørgen Hansen havde været formand for valgbestyrelsen. Personlig var han af den opfattelse, at der ikke burde være udskrevet valg i hertugdømmet Slesvig, men han havde ment at måtte følge den kongelige ordre, der var tilgået ham. Der var ialt 326 landstingsvælgere på Als og Ærø, og der blev afgivet 236 stemmer. Men valget kunne nok anfægtes; det blev det dog ikke, da det blev forelagt i rigsrådet. Af politiske grunde ønskede rigsrådets flertal Slesvig repræsenteret om end med nok så få. Relativt var Slesvig dog stærkere repræsenteret i landsting end i folketing.²

Rigsrådet trådte første gang sammen den 25. juni 1864, den dag Londonerkonferencen sprængtes, og dagen efter begyndte krigen igen. Straks den første dag havde P. Jørgensen ordet. Anledningen var et forslag af den tidligere seminarieforsøger i Tønder A. Kühnel, der nu var repræsentant for Ribe-kredsen. Han havde foreslået, at kongen skulle henvende nogle venlige ord til jyderne i anledning af, at krigen nu brød ud igen. Det syntes P. Jørgensen for så vidt godt om, men han sagde videre: »Vi, der er kommen fra Slesvig, har også været vidner til brændende byer, til myrdede mænd og fordrevne hustruer og børn, og når det derfor især er blevet betonet, at en sådan henvendelse skulle gælde jyderne, da ville jeg allerede nu anse det for min pligt at vidne om, hvad man også andetsteds og navnlig på Als, har lidt og fremdeles må frygte for at komme til at lide, når vi ved krigens udbrud atter skulle stå forladte.« Det var P. Jørgensens jomfrutale.³

2. Rigsrådstidende, Landstinget 25. juni 1864.

3. Rigsrådstidende. Folketinget 25. juni 1864.

Degn Peter Jørgensen, Hørup (1822–1873).

Næste gang P. Jørgensen talte, var den 19. juli 1864. Als var tabt den 29. juni, regeringen Monrad var afløst at ministeriet Bluhme, og våbenstilstanden var lige sluttet. Man drøftede en adresse til kongen. Egentlig var adressen tænkt som en tillidserklæring til den lige afgæede regering Monrad, og man ville uanset al modgang fastholde det rigtige i den politik, der var ført, og endelig og især ville man advare imod kongens bestræbelse for at forene et særligt Slesvig-Holsten i personalunion med Danmark. Af alle muligheder var en sådan ordning den, det danske folks flertal nødigt så.

Under drøftelsen af adressen havde en af de fremtrædende national-liberale politikere, redaktøren af det førende blad »Dagbladet«, C. Bille, bl. a. sagt, at det havde været umuligt at arbejde med forfatningen af 1855, fordi de valg, som den slesvigske stænderforsamling skulle foretage, ikke kunne afholdes.⁴ P. Jørgensen gik dristigt imod Bille. Han satte fingeren på det allerømmeste punkt. For ham var der ikke tvivl om, at novemberforfatningen var en væsentlig årsag til krigen, men de ledende politikere, især Bille og Hall, var meget ivrige for at imødegå denne opfattelse, de anså derimod kong Frederik den Syvendes død for den egentlige anledning til krigen, og der blev udfoldet store anstrengelser for at slå denne påstand fast.

P. Jørgensen gik imod denne opfattelse; han så klart, at forfatningsændringen i november 1863 havde været en alvorlig politisk fejlbedømmelse;

4. Til rigsrådet, som det var opdelt efter 1855-ordningen, valgte den slesvigske stænderforsamling 5 medlemmer, medens 5 valgtes ved direkte valg. Stænderforsamlingen blev ikke ophævet ved forfatningen af 18. november 1863, men det var klart regeringens mening at lade de slesvigske medlemmer af rigsrådet danne en slags forsamling for Slesvigs særlige anliggender.

man skulle have holdt sig til det bestående, selv om ikke alle fra Slesvig ville møde. Hvad man nu havde, hvor 26 slesvigske pladser i rigsrådet stod tomme, var meget værre end tilstanden før. Han mente forøvrigt, at den slesvigske stænderforsamling efter flertallets udvandring i juli 1860 havde kunnet fortsættes af mindretallet alene. Han gik altså stærkt imod den opfattelse, at en ændring af forfatningen af 1855 var nødvendig som følge af de slesvigske stænders holdning. Han kritiserede også de danske repræsentanter på Londonkonferencen for at have forkastet et forslag om en folkeafstemning, idet han sagde: »at det aldeles ikke er klart, at en afstemning i Slesvig ville falde ud til ugunst for Danmark«. Her har han nok ment en afstemning i Slesvig som helhed, og hans opfattelse var for så vidt uden forbindelse med den situation, der nu forelå i juli 1864, da Bismarck forlangte hele Slesvig til Kongeåen. P. Jørgensen ivrede for fred, og han gik imod adressen, som regeringen Bluhme for øvrigt heller ikke ville modtage. Han sluttede med nogle mismodige betragtninger: »Jeg underkender på ingen måde rigsrådets formelle berettigelse til at sidde her, og jeg skal ikke tillade mig at sige, at det er real usandhed, dog har jeg, der nu er den eneste folkevalgte fødte slesviger, som er her tilbage, følt mig trykket ved min stilling i et rigsråd, der grundlovsmæssigt er et dansk-slesvigsk rigsråd og et Danmarks Riges Råd, men hvori Slesvig så godt som ikke er repræsenteret, i det mindste ikke i dette ting. Det er derfor min mening, at vi gør rigtigst i, da vi dog alle må erkende, at der er en sådan mangel ved rigsrådet, kun at besørge de forretninger, som måtte vise sig at være mest påtrængende nødvendige, og vi gjorde derfor måske bedre i at undlade vidtgående adresseforhandlinger i nærværende øjeblik.«

Disse ytringer fremkaldte nogle bemærkninger af den anden alsiske repræsentant, borgmester H. Finsen, der fremhævede, at der var tre i Slesvig valgte medlemmer til stede, og han gik med fuld styrke ind for adressen og den politik, der var ført, og ivrede stærkt imod et særligt Slesvig-Holsten, idet han ikke kunne vide, at en sådan plan var uden reelle chancer, alene fordi den stødte på den stærkeste modstand hos situationens herre, Bismarck.

Siden tog P. Jørgensen, så vidt man kan se, ikke mere ordet; han var som oftest fraværende ved møderne, og da freden blev sluttet 30. oktober 1864, måtte han opgive sit mandat i rigsrådet. Han vendte hjem til Als, hvor han blev indstævnet af det nye kirkevisitatorium bestående af amtmand Sarauw og provst Hoeck. Følgen blev, at han 3. november 1864 blev afskediget som degn og lærer i Hørup. Et tilbud om en stilling som branddirektør i Kolding afviste han. Han ville blive på Als. Han fik da en lille pension af den danske stat og købte i 1867 et højtliggende kådnersted i Mommark. Hans evner kom til udfoldelse som juridisk rådgiver for befolkningen, og han ledede en brandkasse for Hørup, Lysabild og Tand-

slet sogne.⁵ Når landsdelens førende mænd skulle træffe beslutninger vedrørende den danske politiske linie, var han den selsvkrevne repræsentant for det sydlige Als.

Da krigen brød ud i 1870, blev han arresteret som »preussenfeindlich«, men fik lov til at rejse til Danmark og kom efter nogle måneders fravær hjem igen. Han døde allerede den 21. september 1873, 51 år gammel.

Kun enkelte glimt af P. Jørgensens liv har kunnet fremdrages, men nok til at se billedet af et særpræget menneske stærkt grebet af sit lands skæbne og båret af trang til at bidrage til dets vel på trods af al ydre modgang. Han var dybt forankret også i sin alsiske hjemstavn, og efter al sandsynlighed er det ham, der har forfattet det lille prosadigt, der for nogen tid siden blev offentliggjort i Lysabild Kirkeblad; det kan, på samme måde som mindesmærket ved Lysabild kirke, stå som et varigt minde for ham:

Der er et sted herhjemme på den
lille plet jord, som jeg har fået lov at
kalde min, hvor jeg holder af at stå
gang efter gang, tid efter anden,
langt eller kort, som det nu kan falde sig.
Her er vid udsigt over det åbne hav
over mod Angels tabte kyster
ind ad Flensborg fjord. Der favner
jord og himmel, hav og skov, hinanden.
Her frydes øjet, mættes sent eller aldrig.
Men her kan jeg også i et øjekast
overskue den jord, der gennem århundreder
gik i arv fra far til søn
eller datter. Fædreearven taler her
et sprog, det er godt at lytte til.
Slægt efter slægt såede her i sorten
muld, høstede af markens grøde og
takkede for himlens gave.
Og så kan der stige en længsel
eller rettere sagt et ønske frem,
selv om man på forhånd ved, det
aldrig bliver opfyldt:
Gid man engang måtte blive lagt til
hvile her. Plov og harve skulle uforstyrret
have lov til at gå deres gang,
frosen skørne den pløjede fure,

5. Chr. Knudsens Samling, XXIII bd., s. 116 og 192. Kgl. Bibliotek.

sneen dække sit hvide lin og lærken
syng sin tidlige forårssang, mens
de første svage spirer titter frem,
sæden vokse og gulnes til sommerens
sang, og høstnattens sus skulle gennem den
bølgende kornmark nynne sin
ensformige monotone melodi.

Troels Fink

Tre sydslesvigske julehæfter

De sydslesvigske julehæfter indeholder først og fremmest beretninger om veludført arbejde i det forløbne kalenderår, beretninger, der i deres optimisme er opmuntrende læsning. Når beretningen til overmål er skrevet med stille lune – se landbrugskonsulent Henning Jensens muntre redegørelse for arbejdsindsatsen i Hatsted i 1968, må Husumhæftet friste langt videre kredse end akkurat Husumbeboere (til orientering: Alle julehæfter kan rekvireres gennem Det danske Generalsekretariat i Flensborg).

Foruden gode illustrationer – Leif Dahls fine pennetegninger i Gottorp amts hæfte må fremhæves – rummer julehæfterne også en del historiske artikler, som ikke udelukkende er beregnet for hjemmemarkedet. Fornøjelig selvironisk er således fhv. skoledirektør Bernhard Hansens erindringer – også i Gottorphaftet, mens landbrugskonsulent C. K. Møllers omtale af den grønne beretning 1968 er mere saglig orienterende end just morsom.

Skoleinspektør H. L. Henriksens dagbogsnotater fra ferierejsen i julen 1920 har sit aktuelle modstykke på de følgende sider, hvor sydslesvigske børns behov for ferierejser i dag understreges. Og hvem vidste, at de smukke og velholdte våbenskjolde og tavler, som pynter på facaden på det gamle kompagnihus i Flensborg, er falsum'er? Viceskoleinspektør Emil Lorenzen oplyser ikke alene, at originalerne står lunt oppe på museet, men fortæller også skippergildets historie i korte træk; i en anden artikel beskæftiger han sig med navnet Flensborgs oprindelse, men når desværre til, at gådefuldt mørke ombølger byens navngivning.

Endelig skriver lærer Hermann Schulz, Flensborg, om »Tosprogethed – en livsnødvendighed«, at det hele ikke må »blive til en sydslesvigsk sprogvælling«. Det er så rigtigt, men bemærkningen får En til at tænke på, at for litteratur – langt den meste litteratur –, der bliver til i et tvetsproget område, ville det nok være en fordel, om man kunne finde en korrekturlæser med sikker sprogsans, som kunne afse tid til et kritisk gennemsyn af manuskripter. Flersprogethed er godt, men ufrivillig sprogblanding er mindre ønskelig.

ibs

Forskellige etiketter fra Sønderborg Export-Bryggeri, bl. a. den berømte Sønderborg Porter, der også solgtes i helflasker under devisen: Landskendt som Dybbøl Mølle.

Etiketterne er udlånt fra arkivar Worsøes samling. Såfremt nogle af vore læsere skulle ligge inde med andre etiketter fra nu nedlagte sønderjyske bryggerier, ville arkivar Worsøe (nu Landsarkivet, Viborg) være interesseret i at se disse og eventuelt tage fotokopi af dem til sin samling af danske øletiketter.

Ølbrygning på Als

Der er næppe mange, som i dag brygger øl hjemme, men med den stadig stigende pris på den gode drik følger også en stigende interesse for hjemmebrygget øl, og i anledning af julen bringer Sønderjysk Månedsskrift en virkelig god gammel opskrift fra Als. Det er lærer Jens Lampe, Åbenrå, der fortæller om den rigtige fremgangsmåde ved ølbrygning. Mindstemålet er en tønde.

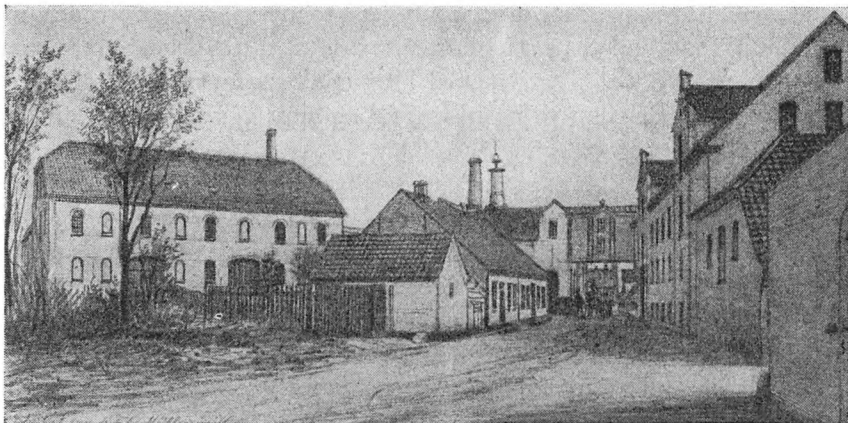
Øl har været fremstillet i de gamle kulturlande i årtusinder. Her i landet hørte hjemmebrygningen af øl helt op gennem sidste århundrede til husmoderens opgaver. Et minde om brygningen har vi endnu i ordet »bryggers«, en betegnelse for det rum, der ved huse på landet som regel lå i umiddelbar tilknytning til køkkenet, og hvor man forrettede ikke blot ølbrygning, men også brændevinsbrænding, lysestøbning, sæbesydning, farv-

ning, slagtning, brødbagning og vask. På Als kaldte man oftest bryggeret »e tukamme« (med langt u) dvs. tokammeret; at to = at vaske. Men mange steder foregik brygningen i bagehuset, »e bakhushus«. Til de fleste gårde hørte tidligere »en hommelgå«, en humlehave, så man selv kunne forsyne sig med øllets krydderi. Vigtigst for ølfremstillingen var naturligvis byggen, og den har altid været god på Als, så god, at den toradede maltbyg var stærkt eftertragtet af købstadsbryggerierne hjemme og sydpå, ikke alene på grund af kvaliteten, men også fordi den, langt op i årene, endnu blev tærsket med plejl. Med sin tynde skal og sit større ensartede korn gav den alsiske toradede byg ikke alene et større kærneudbytte, men viste sig også at give øllet en drøjere smag.

Om ølbrygningen på en gård i Almsted, Notmark sogn, fortæller Kirsten Eriksen (1829–1916):

»Når vi skulle »hie« (hede, dvs. brygge), blev øltønderne dagen før udlagt til pumpen og fyldt med vand, og så blev der 40 pund malt malet (»mol«) på »e kveen« (håndkværnen), der stod omme bag ovnen i bagehuset. Bryggekedlen eller brændevinskedlen blev fyldt med vand, og brændsel lagt under, og straks om morgenen blev der gjort ild under den. Når den kogte, fyldte vi to spandfulde i hver tønde, efter at vi først havde skyllet dem, så godt vi kunne, med det kolde vand, der stod i dem. Når nu det kogende vand kom i, blev proppen isat, og så stod vi og »skvulpe« (skvulpede) dem en lang tid. Vi tog proppen af og følte ind i tøndens, om skimmelen var løs. Var den ikke det, fik de endnu en omgang med »skvulpen« og så »kyt« (kastede) vi vandet væk. Der kom frisk kogende vand i igen, og så skrubbete vi dem godt indeni. Kogende vand hældtes ligeledes i en balje, der stod med tre kampesten (»e hiestien«), et par »spleen« (brændestykker), den lille kurv til at lægge over »hanniken«, »e bruerø« (en stang som en åre), i propperne til tønderne og hannikerne til at tappe øllet i kruset. Alle dele blev skrubbete og godt rengjorte i det kogende vand. Tønderne blev henlagt på et rent »bøtrek« (en bænk med spoler til at lægge afvaskede bøtter på) og alle andre dele »sids ved« for at tørres, og det gik i en fart, når de var så varme. Tønderne blev også rengjort udenom, og ligeledes rensedes det store mæskekar og en mindre balje (tapkarret eller rosekarret) med et »gaf« i lige over bunden til at sætte en hannik i.

Malten blev fyldt i det store kar. Var der en flink pige, hentede hun også lidt af det gruttede korn, der stod til at fodre svinene med. Men det måtte manden ikke vide. Vi tog da med »e bruerø« en temmelig stor glød under kedlen og lagde den i malten. Nu fyldtes der kogende vand på, til alt var godt vådt. Vi lagde et låg over, der var lavet af strå (halmsimer) med et trækors på den øverste side og med et håndfang til at tage fat i. Kedlen fyldtes stadig påny med vand, der skulle koges. Vi satte nu den lille

Sønderborg Eksport-Bryggeri (fra Sønderborg Bys Historie, II. Klichéen udlånt fra museet, Sønderborg Slot).

balje (rosekarret) op på »skraven« (en trebenet buk), satte hanniken i baljen og lagde derover de to »spleen«, og oven på dem den lille kurv med bunden opad, for at løbet ikke skulle stoppes. Over kurven lagdes en lille klat rent hø eller et havreneg. Det var den såkaldte rose, som holdtes fast med »e hiestien«, så den kunne virke som en si. Nu hældtes den mæskede malt fra det store mæskekar over i rosekarret, og derpå tog vi tappen af dette og lod urten (»e ut«) løbe ned i ølkarret fra rosekarret.

Imidlertid blev der inde i køkkenet i en messingkedel kogt omtrent et halvt pund humle, hvori der blev lagt en lille stilk malurt, og så hældtes det i mæskekarret.

Når vi igen havde en kedelfuld kogende vand, satte vi hanniken og tappen i tøndens. Der puttades en god stilk malurt i hver tønde, og en spand kogende vand hældtes på. Vi skulpede dem påny godt nogle gange, og tønderne lå derpå med det i et par timer. Vi hældte da vandet ud og lagde dem med hullet nedad, så de kunne være godt tørre til næste dag, øllet skulle tyllles.

Der kom kogende vand på malten hver time, til der var tappet den ønskede mængde urt af. For hver gang vi tappede af, blev vædsken lysere. De to første gange var den ganske mørk og smagte rigtig sødt. Når urten var tilpas afkølet, blev gæren sat til. Det var da et afgørende spørgsmål, om øllet ville gære eller det ville kastes (blive surt). Efter gæringen tørredes det meste af gæren for at bruges næste gang ved brygningen. Men noget af gæren holdt vi fugtig. Den blev brugt til at hæve kage (hvedebrød) og æbleskiver med. – Tit måtte den ene nabokone hjælpe den anden med gær.

Vi bryggede omtrent en tønde øl hver gang, og det smagte fortrinligt og

blev næsten aldrig surt. Når øllet var tyllt i tønderne, sattes en rund prop af piletræ i spunshullet, og så smurte vi den til med surdej for at tætte hullet fuldstændig. – I marts måned blev der brygget meget kraftigt øl, som blev henlagt og gemt til høsttiden. Øl og most gjorde ved selskabelige lejligheder deres gode virkning.«¹

Meget øl blev drukket i gamle dage, thi den megen saltmad gav tørst. Året rundt stod der øl på disken morgen, middag og aften, og der blev skænket øl ved gæstebud og gilder hos såvel almuesfolk på landet som hos borgerne i byen. Man drak barseløl (egt. barns-øl), fæstøl, gravøl eller ær-øl (d.v.s. arveøl). Man drak kyndelmisseøl (kjørmesøl), påskeøl, majøl, fittesøl (St. Vitus-dag d. 15. juni), høstøl og mortensøl, ligesom karlene fik øl med, når de skulle i tørvemosen eller ud at slå hø.. Øllet kom i en lejle, et lille øltræ af form som en tyk ost. Til jul bryggedes der sødt øl, ligesom »varmøl« med grød var en almindelig ret på Als.

De, der ikke selv havde mulighed for at brygge øl, måtte købe øllet hos bryggerne. I Nordborg var der en overgang to bryggerier, i Sønderborg en tidlang seks. Således fik f. eks. Hans Juhler i 1829 borgerbrev som ølbrygger i staden. I 1860 fik Barthold Henrik Hansen og Fritz Henriksen, 1867 Claus Jensen; men det bryggeri, som efterhånden hævdede sig bedst var dog »Sønderborg Eksport-Bryggeri«, som blev grundlagt 1852 af brændevinsbrænder Peter Petersen.²

Han var født i Sønderborg den 1. april 1807 og blev en meget driftig og foretagsom mand. Petersen indrettede i 1852 sammen med bryggeriet et malteri og byggede en stald til 150 kreaturer, som blev opfedet med mærsk og solgt sydpå til gode priser. Han var blandt de første bryggere i Danmark, som bryggede undergæret bayersk øl, og da folk syntes godt om den ny slags øl, måtte virksomheden snart udvide. Også med hensyn til brygning af lagerøl var han en foregangsmand. Øllet blev takket være sin gode kvalitet afsat både på Angel og i Flensborg, ligesom rhederne fra Sønderborg fik øllet med på Kinakysten og til Sydamerika. Den årlige produktion var i 1860'erne 9000 tdr. øl eller ca. 3 mill. flasker. Det er betegnende, at da preusserne i april 1864 bombarderede Sønderborg, skånnede de omhyggeligt bryggeriet med henblik på en senere indtagelse af byen og fejringen deraf.

Når eksportbryggeriet kom i spidsen og snart konkurrerede de andre sønderborgske bryggerier ud, skyldtes det forståelsen af mekaniseringens og rationaliseringens betydning, ligesom Petersen drog nytte af Emil Chr. Hansens forsøg og derfor indførte anvendelsen af rendyrket gær.

Peter Petersen var en god dansk mand, der som deputeret borger (by-

1. Henrik Ussing: Det gamle Als. (1926).

2. Kartotek over borgerbreve fra Sønderborg. LA, Åbenrå.

rådmedlem) i 1848 stemte imod anerkendelsen af den provisoriske slesvig-holstenske regering. Bertha Hahn (1848–1916) fortæller i sine »Minder fra Sønderborg og Als« (1913), at han trods sin store praktiske virksomhed var meget interesseret i litteratur. Han skænkede før sin død 10 000 mark til det i 1893 opførte kirkegårdskapel og tog i 1872 initiativet til oprettelsen af en aldersrente- og enkekasse og gav årligt 240 mark til kassen. I 1870 byggede han og hans hustru Cecilie et børneasyl (børnehave) på Kirketorvet, som søgtes af ca. 80 børn i alderen 3–6 år, hovedsagelig fra arbejderfamilier. Peter Petersen døde den 7. oktober 1881.

1875 overtoges bryggeriet af sønnen Peter Petersen (1840–99), som udvidede det og indførte nye ølsorter. Han fandt nye eksportmarkeder i Afrika og Japan i stedet for markederne på Angel og i Flensborg. Salget i Sønderborg amt steg jævnt på grund af landbrugets gradvise overgang til intensiv drift, hvilket standsede meget af hjemmearbejdet. Hjemmebrygningen af øl indskrænkedes efterhånden kun til visse højtider, f. eks. jul.

1895 udvidede han virksomheden med en mineralvandsfabrik. Bryggeriet gav konstant beskæftigelse til ca. 30 mand. Den rationelle arbejdsdeling mellem land og by viste sig at være til fordel for begge parter.

Bryggeriets forråd af natur-is til at svale lagerkældrene med og til at få temperaturen under gæringen reguleret for derved at kunne udstrække bryggerisæsonen til den varme tid af året hentedes om vinteren fra Mølle-dammen. Endnu i 1930'erne transporteredes is fra Mølle-dammen til bryggeriets ishus.

1918 overtog sønnesønnen Christian Petersen (1875–1945)³ bryggeriet, efter at enkefru Petersen i henved 20 år havde drevet bryggeriet med sønnernes bistand. Den nye ejer lod ligeledes foretage forskellige udvidelser. Bryghuset, maskinhuset og kedelhuset blev nyopført 1906, og over hele bryggeriet blev der indsat nye moderne maskiner, kedler og kar. I 1924 fremstilledes følgende sorter: Bayersk øl, porter, pilsner, gammel Sønderborg lager, dobbeltøl, maltøl, hvidtøl, apollinaris, limonade og citronvand. En af bryggeriets specialiteter, Sønderborg Porter, nyder endog den ære at være omtalt i dansk litteratur, nemlig i en af Aage Dons' romaner.

I juni 1945 døde brygger Chr. Petersen, og ledelsen overgik derefter til sønnen brygmester Peter Petersen, som siden 1925 havde ledet den tekniske afdeling. Men et par år efter den anden verdenskrigs ophør måtte bryggeriet gradvis indstille arbejdet på grund af forskellige vanskeligheder, og Als mistede sit sidste bryggeri.

Jens Lampe.

3. A. Söchting og K. E. Larsen: Haandværk og Industri i Sønderborg Amt. (1924).

SAGT OG SKREVET

Det kan måske være på sin plads at gøre opmærksom på, at Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte altid bringer mange og fyldige boganmeldelser, i 1968-bindet således ikke mindre end 80 sider ialt. Også de tyske bøger vedrørende Slesvigs og Holstens historie har naturligvis interesse for læsere nord for grænsen, men lad os nøjes med at omtale anmeldelserne af de danske bøger: Dr. jur. Joachim Buck, Knoop, har anmeldt Frants Thygesens bog om den tyske strafferets indtrængen i Sønderjylland, Landgerichtsdirektor Richard Todsen, Flensborg, har anmeldt Nicolai Svendsens erindringer og Landesbibliotheksdirektor, dr. Olaf Klose, Kiel, Jens Bladts, endvidere har dr. Klose anmeldt Svend B. Troelsens skildring af Rejsby sogns historie, Richard Todsens oversættelse af H. V. Gregersens bog om Niels Heldvad og Troels G. Jørgensens bog om sin far, A. D. Jørgensen, og Harboe Kardel har omtalt Olav Christensens Haderslevskildringer. I et Zeitschriftenumschau gennemgås Sønderjyske Årbøger.

Endelig er der en mindeartikel af professor, dr. G. E. Hoffmann, Slesvig, om Haderslevs lokalhistoriker, dr. Th. O. Achelis, og en anmeldelse af hans nylig udkomne hovedværk, de tre bind med »Matrikel der schleswigischen Studenten 1517 bis 1864«.

Personalhistorisk tidsskrift, 1967–68, har bragt en større artikel om den slesvigske studentermatrikel; det er arkivar, dr. phil. Vello Helk, der – med fuld anerkendelse af det store og fortjenstfulde arbejde, Achelis har nedlagt i sit livsværk – gør en række kritiske bemærkninger, hvis konklusion bliver, at værket »må benyttes med anvendelse af kildekritik og med nøje kontrol, og når det bliver benyttet på denne måde, vil det blive en uvurderlig støtte og inspirationskilde«.

*

Sprogforeningens almanak fylder 75 år og har i den anledning udvidet årgang 1969 til 256 sider. Der findes en fortegnelse over de vigtigste bidrag, der har været i årenes løb, og et register over samtlige nekrologer, der har været bragt; det drejer sig om ialt ca. 900 sønderjyder, et helt biografisk leksikon. Som sædvanlig er der værdifulde bidrag i almanakken. Blandt årets forfatternavne finder vi Martin N. Hansen, Peter Seeberg, Jens Lampe, H. V. Gregersen og Jacob Kronika. Morten Kamphøven, der nu bliver afløst af bibliotekar Jørgen Maagaard, Padborg, som almanakredaktør, har selv skrevet almanakkens historie.

Billedeksempel:

Bisættelse i Søgård-lejren af 9. aprils faldne danske soldater. Fot. Morten Kamp-hövenær, Åbenrå, 1940.

FOTOPRIS

Historisk Samfund for Sønderjylland er ved at forberede udgivelsen af en billedbog omhandlende Nordslesvig i tiden 1920–70; det er meningen, at bogen skal udkomme i jubilæumsåret 1970. I den anledning er man ved at indsamle billedmateriale, der kan belyse landsdelens udvikling på alle områder – nationalt, kulturelt og erhvervsmæssigt. Navnlig er man interesseret i billeder, der viser situationer fra de mange store begivenheder, der har fundet sted i perioden. Der tænkes for eksempel på fotografier fra Dybbøl-stævnet 1920, kongebesøgene, krisebevægelserne (Bondens Selvstyre), arbejdsløsheden, nødhjælpsarbejder, dyrskuer, udstillinger, udstykning og jordforbedring, de store stævner i 1930'erne, valgene, mindretallets uniformerede korps, 9. april, besættelsen, kapitulationen og hele den tekniske og faglige udvikling i de halvtreds år, indvielse af nye virksomheder, åbningen af nye broer og veje, og så videre. Der vil ved bedømmelsen blive lagt megen vægt på, om der er en handling i motivet, dog vil særlig gode billeder af bygninger, virksomheder, broer, vejanlæg med videre også komme i betragtning. Kort sagt, vi er meget interesseret i at få et så stort

udvalg af billedmateriale som overhovedet muligt, så de kræsne redaktører virkelig kan få mulighed for at lave en billedbog, der ikke blot illustrerer udviklingen i Nordslesvig i årene efter genforeningen, men som også gerne skulle få et kunstnerisk tilsnit.

Vi beder derfor alle amatørfotoografer om at undersøge deres billed- og filmsamlinger med henblik på at finde de bedste og mest interessante billeder frem. – Der skulle være god tid til det i juledagene.

Historisk Samfund for Sønderjylland har som en opmuntring udsat et præmiebeløb på 1000 kr. fordelt med en førstepræmie på 500 kr., en anden præmie på 300 kr. og en tredje præmie på 200 kr. Hertil kommer en række bogpræmier, blandt andet 10 eksemplarer af det smukke billedværk »Sønderjylland – Historisk Billedbog. Tiden indtil 1864«, der i boghandelen koster 54 kr. Endvidere vil der blive betalt et honorar på 50 kr. for de billeder, der bliver anvendt i bogen. For at være med i konkurrencen må billederne være indsendt til billedbogens redaktion, adr. Landsarkivet, 6200 Åbenrå, senest den 1. februar 1969. Billederne må være nedlagt i konvolutter, hvor indsenderens navn, stilling og adresse enten er skrevet på maskine eller med blokbogstaver. Endvidere må motivet angives ganske kort, ligesom tidspunktet for optagelsen må være nævnt, f. eks.: »Jens Petersen, assistent, Tinglevvej, Vojens. Det unge Grænseværns stævne på Dybbøl 1933. I forgrunden ses bl. a. Peter Marcussen, Martin Hammerich o.s.v.« Bedømmelseskomiteen består af billedbogens redaktion suppleret med en anerkendt amatør fotograf udpeget af de sønderjyske fotoklubber. Meddelelse om konkurrencens udfald vil fremkomme ca. 1. maj 1969, blandt andet i Sønderjysk Månedsskrift.

Ved jubilæumsfesten på Folkehjem den 17. november bragte forsamlingen en hilsen til de to medlemmer af Vælgerforeningens tilsynsråd, som stadig er iblandt os, væver Th. Kaufmann og gårdejer N. J. Gotthardsen. Vi beklager meget at have overset, at et medlem mere, gårdejer N. J. Hørlück, Rurup, endnu lever.

Mødeledelsen

Bog anmeldelser

SØNDERJYLLAND 1930'erne

*Richard Andersen: Danmark i 30'erne
– en historisk mosaik (Gyldendal).*

Når man selv har oplevet Danmark i 30'erne, kan man ikke undgå at blive optaget af Richard Andersens bog, et afgørende tiår genoplevet i erindringen. Om de yngre, der ikke har levet med dengang, bliver fængslet af bogen, er egentlig et spændende spørgsmål. De er vist mere optaget af Vietnam i 1968 end af Danmark i 1938. Men de kan lære noget af den, alle de der leger med tanken om vold mod demokratiet. »Udenoms-parlamentarisme og vold er stadig mulige midler« hed det nylig i en 5-spaltet overskrift over et interview med den afgående formand for Københavns studenterråd (Berl. Aftenavis 12. okt. 1968). Og spørgsmålet om demokrati var just et af de store spørgsmål i 30'erne.

Desværre er det sønderjyske kapitel et af bogens svageste. Den slagside, som forfatteren trods hæderlig bestræbelse ikke har undgået, mærkes også her, og Richard Andersen er blevet indfanget af sin forhåndssympati for den ene fløj. Men lad os da takke ham for anledningen til at bringe klarhed over et par ting, der måske for længe har ligget i det dunkle.

I kapitlet om »forsvar for demokratiet« vejer Richard Andersen de forskellige gruppers »indsats i forsvaret for demokratiet og advarsel mod nazismen« således: Den socialdemokratiske nåede længst ud, kommunisternes og de kulturradikales modstandsvilje var lige så stærk – nogle vil sige stærkere – men den var forbeholdt snævrere kredse. Blandt de radikale var man lige så afvisende. Det konservative folkeparti havde adskillige folk,

der åbent og agitatorisk viste sympati for de politiske tilstande i Tyskland, »men det må ikke overses, at der var adskillige konservative, som tiåret igennem indtrængende advarede mod faren og hævdede demokratiet«, Christmas Møller, Amby, Vigen, Blædel og Paludan-Müller.

Over for denne opstilling må konstateres, at forfatteren ikke kender nok til kommunismen. Ellers ville han vide, at den absolut ikke ønskede at forsvare demokratiet. Måske må jeg anbefale ham at læse en bog af undertegnede, »Sådan er kommunisterne«, specielt de afsnit, der begynder side 48, 51, 52, 54, 56 og 59, endvidere side 95, 97, 98, 99, 101 og 103.

For det andet skal gerne erkendes, at de kulturradikale løb med brandfaklen, men kun til indbyrdes opbyggelse. De omvendte ingen tyske nazister, og de kredse, der herhjemme følte sig fristet af nazismens positive sider – og positive sider fandtes, selv om det ikke hører til god tone at indrømme det –, blev snarere skubbet over mod nazismen af de kulturradikale, end de blev trukket over i den demokratiske front. Socialdemokraterne gjorde et godt og solidt stykke arbejde, men de havde også den letteste opgave, fordi arbejderne i forvejen reagerede stærkt over for de tyske magthaveres behandling af den tyske arbejderklasses faglige og politiske organisationer. Og et andet forhold gjorde sig gældende. I en samtale med folketingsmændene Christmas Møller og A. Svensson den 11. januar 1934 sagde udenrigsminister dr. Munch, at socialdemokratiske an-

greb på det nazistiske Tyskland gjorde ikke så meget. Det var nazisterne forberedt på. Derimod beklagede de sig over angreb i den borgerlige presse, således over Blix's tegninger i Berlingske Tidende, hvortil Christmas Møller tørt bemærkede, at det for regeringen var en behagelig stilling at indtage.

I flere henseender lå den vanskelige opgave hos de partier, der henvendte sig til de mest truede befolkningslag, altså Venstre og Det konservative Folkeparti. Under denne synsvinkel må deres indsats bedømmes, og rækkefølgen bliver efter min mening en lidt anden end Richard Andersens. Hvis der endelig skal opstilles en rækkefølge. Jo, Richard Andersen er klar over, at »Anders Vigen's indsats for folkestyre og demokrati var stor, ikke mindst fordi han skrev for konservative læsere og var med til at præge deres dom«, men man savner en konsekvent forståelse af denne problemstilling.

Richard Andersen fremhæver vældigt landsforeningen Frisindet Kulturkamp, et mødested for kommunister og venstreorienterede, som ikke var kommunister, og han nævner ikke mindre end 30 navne som bevis på bredden i denne indsats. Således kommer f. eks. Paul la Cour med, alene fordi han har været bidragsyder til tidsskriftet Kulturkampen. Men Vilhelm la Cour, som gennem Grænsevagten ydede en imponerende enmandspræstation i forsvaret for det demokratiske Danmark, hans navn er der ikke blevet plads til.

Kulturkampens folk, det var dem, der førte kulturkamp imod »de nationale tungetalere« med deres »flagviftten«, imod lærere, der lod eleverne »afskråle K.U.-sangene Kong Kristian, Vift stolt og Vi elsker vort land«, og imod alle, der ødelagde vort skolevæsen »i kristelig, national og anden sjo-veragtig retning«. Kulturkampens folk, det var dem, der først gav sig af med Sønderjylland, da det havde interesse

som bolværk for et venstreorienteret demokrati, og som i virkeligheden tog den sønderjyske sag op, fordi de nærrede det stik modsatte af varme følelser for den sønderjyske befolkning og dens indstilling. Hvordan skulle det være muligt på dette grundlag at øve en indsats for demokratiet i Sønderjylland, denne den mest udsatte landsdel?

Det er karakteristisk, at mange af de venstreorienterede stemplede Det unge Grænseværn som nazistisk eller nazistisk inficeret. Det kan Richard Andersen selvfølgelig ikke godtage, men han skriver for undskyldende om kritikerne. Da Det unge Grænseværn præsenterede sig for hovedstaden ved et stort møde i Idrætshuset, skete der i følge Richard Andersen det, at unge kommunister »demonstrerede mod mødet«; der blev tumulter i salen, og bagefter slagsmål i gaderne. Det er blidt formuleret. Nu skal man ikke forestille sig, at kommunisterne var kommet af interesse for Det unge Grænseværn og den sønderjyske sag. Nej, de var kommet for at ødelægge mødet, og »slagsmålet« bagefter var slet og ret et velorganiseret overfald på fredelige mødedeltagere, der var på vej hjem. Vi, der var med, var i hvert fald ikke i tvivl om, hvem der ville værne demokratiet, og hvem der underminerede det.

»Det var især sprogbrogen, som havde stødt københavnerne«, skriver Richard Andersen og henviser til Kai Hoffmann, som havde udtrykt sin forargelse over, at man på mødet ikke alene havde spillet den danske nationalsang, men også afsluttet mødet med »den ældgamle traver, den religiøsnationale hymne Kongernes Konge«, og til Hartvig Frisch, der var lige så utilfreds med, at Det unge Grænseværn havde indsvøbt »sine opfordringer i vendinger og ord som: Det haver så nyeligen regnet – Skræp – og den slags ting«. Men det var ikke københavnerne, der blev stødt. Det var kun ven-

strefløjen, og der var nok andet end sprogbroen, der skilte.

Det unge Grønseværn erklærede (i et opråb af 30. sept. 1933), at ingen udlænding kunne blande sig i de indre tyske forhold, men at man til gengæld måtte afvise den tyske agitation, der spekulerede i, »at det hårde økonomiske tryk og den indre splittethed inden for de danske rækker skal gøre mennesker modtagelige for fraser og løfter, som de ellers ved hjælp af deres nøgterne tanke ville afvise. Over for denne agitation kan vi ikke være i ro.« Det var en realistisk målsætning, navnlig for grænselandet, hvor danskerne ville komme til kort, hvis begge parter gik ind for princippet om politisk indblanding i nabolandets indre forhold. Programmet tog sigte på at fastholde de vaklende. Det var på denne linie, den afgørende antinazistiske indsats i disse år blev øvet; den falder ikke så meget i øjnene som de kulturradikale bedrifter og kommunisternes iturivning af naziflag, men den har betydet så meget mere, når realiteterne skal gøres op.

Helt galt er forfatteren kommet afsted med sin behandling af Jydske Tidende. Det er betegnende, at han har placeret omtalen i kapitlet »Antidemokratiske tendenser«. Han skriver bl. a.: »Jydske Tidende var blevet startet fra Det Berlingske hus i 1929. I kampen for at skaffe sig abonnenter gav bladet plads for indlæg fra alle de mange utilfredse.« Og for at der ikke skal råde tvivl, gentages, at bag Jydske Tidendes holdning lå – foruden solidaritet med de kriseramte bønder – de merkantile interesser.

Da min far, redaktør A. Svensson, der havde en afgørende indflydelse på bladets holdning, bliver berørt af Richard Andersens beskyldninger, må man i det følgende tillade mig en mere personlig kommentar.

Den grove insinuation om de merkantile interesser rammer i første omgang bladets ejere. Intet tyder dog på,

at de tilsidesatte nationale eller demokratiske hensyn i jagten efter abonnenter. Tværtimod undlod de i syv år – fra 1929 til 1936 – trods mange opfordringer fra konservative kredse at oprette en lokalredaktion i Tønder; det skyldtes et hensyn til Flensborg Avis, som her havde sit stærkeste tilhold nord for grænsen. Men det var en tilbageholdenhed, der svier til Jydske Tidende den dag i dag, fordi dagbladet Vestkysten, der ikke havde holdt sig tilbage, satte sig grundigt fast på vesteregnet. Når Jydske Tidende negligerede de merkantile interesser i Tønder amt, hvorfor skulle bladet så ligge under for dem i de andre sønderjyske amter?

Jydske og Berlingske Tidende havde de samme ejere. Forfatteren roser side 216–217 Berlingske Tidende for Anders Vigns og Blædels artikler og end ikke antyder, at deres styrkelse af demokratiet skulle hænge sammen med merkantile interesser. Hvorfor skulle de samme ejere så skifte natur og tilsidesætte alle hensyn for at skaffe penge i kassen, når der står Jydske Tidende på den? Har forfatteren beviser? Eller kan han i det mindste sandsynliggøre, at Jydske Tidendes ejere pressede redaktionen til at handle imod sin overbevisning for at tjene ejernes økonomiske interesser? Og kan han bevise eller sandsynliggøre, at redaktionen lod sig presse?

Hvorfor skal det i det hele taget pludselig gøres til noget udemokratisk at give plads for læserindlæg fra utilfredse? Er det ikke netop en demokratisk funktion at give ytringsmulighed til de utilfredse, især når der er så mange af dem. Efter min mening er der for mange blade, der vanrøgter demokratiet ved at lægge mere vægt på redaktørens ytringsfrihed end på læsernes. Men naturligvis, der må være en grænse, og i Folketingets møde den 26. okt. 1933, der synes at være Richard Andersens vigtigste eller eneste

kilde, blev Jydske Tidende angrebet for ikke at have trukket denne grænse snævert nok. Richard Andersen overser imidlertid, at angriberne havde nøje tilknytning til Jydske Tidendes bladkonkurrenter; eller hvorfor tillægger han ikke dem merkantile motiver? Tilmed refererer han kritikken på en måde, der forstærker den. Hvor Chr. Ernst Christensen nøjes med at kritisere, at Jydske Tidende har optaget angreb på danske institutioner, bliver det hos Rich. Andersen til, at det er Jydske Tidende selv, der kritiserer de danske institutioner. Hvor I. P. Nielsen beklager, at Jydske Tidende optager indlæg fra mænd som Kylling, der »har erklæret, at danskerne, der kom heroppefra, var hyæner og gribbe, der havde plyndret den danske befolkning«, bliver det hos Rich. Andersen til, at det er i Jydske Tidende, Kylling har skrevet disse ord, og Rich. Andersen gengiver dem endda som direkte citat. Og hvor Svensson svarer (Rigsdagstidende 1933/34, spalte 579), at man for »år tilbage« ganske rigtigt har optaget indlæg fra Kylling, men at man også har afvist indlæg fra Kylling, »og disse indlæg, som vi nægtede optagelse, blev bagefter optaget af et af venstrebladene dernede, »Modersmålet« i Haderslev, udgivet i pjeceform og så uddelt ved et stort møde i Åbenrå med påtryk, at det var nægtet optagelse i Jydske Tidende«, – ja, der tier Richard Andersen. Men hvorfor har det ikke fundet plads i hans bog? Jydske Tidende har afvist mange andre indlæg. Hvis Richard Andersen slår op i Hejmdal for den 8. dec. 1931, kan han finde et læserindlæg, underskrevet »Th. A. Hansen, Hørup Klint, dansk nationalsocialist«, som beklager sig over, at Jydske Tidende ikke vil bringe hans indlæg. Og i Jydske Tidende den 17. juni 1932 forsvaret redaktør Svensson en afvisning af et læserindlæg fra Nis Petersen med, at bladet »må tilbagevise alle uberettigede an-

greb på Danmark, på det danske folk og på danskheden nord eller syd for grænsen; når vi vil hævde vort eget, og det vil vi, så må vi kræve sømmelig adfærd over for vort eget.«

Inden for denne ramme holdt Svensson sin politik og Jydske Tidendes kurs. Men han fandt det farligt, om der kun måtte tales pænt om dansk styre i danske aviser, så de utilfredse blev henvist til at føre deres kritik frem i den tyske presse. Og han protesterede, når Marcus Lauesen drev sin trang til demokrati så vidt, at han simpelthen ville forbyde den tyske presse.

Svensson tog afstand fra den nationale mistænkeliggørelse af bevægelsernes tilhængere, han arbejdede for i højere grad at imødekomme de økonomiske krav, og han lagde vægt på at få tendenserne til særbevægelser ind under sikker dansk ledelse (Troels Fink om situationen i 1928, altså året før oprettelsen af Jydske Tidende, se »Sønderjylland siden Genforeningen i 1920« side 66). Det var den linie, der blev ført videre ved Jydske Tidende. Men det skal erkendes, at denne principielle linie ikke var uden afvigelser. Svensson var ikke ansvarshavende redaktør, han boede i Haderslev, medens redaktionen befandt sig i Kolding, og som folketingsmand opholdt han sig så meget i København, at indflydelsen på detaljer måtte blive begrænset. En særlig vanskelighed var det, at Erik Hansen, den tidligere redaktør af Kolding Avis, der ved sammenlægning med Haderslev Stiftstidende blev til Jydske Tidende, fortsatte som columnist med sin egen spalte under mærket »Den gamle overlærer«. Erik Hansen skrev djærvt og fængslede mange læsere, men han var forfalden til at skrive om politiske ben- gnavere, den rådne parlamentarisme osv. osv. Navnlig efter at nazismen havde sejret i Tyskland, beklagede Svensson sig ustandseligt over de artikler, der lå for meget i antiparlamentarisk eller ligefrem pronazistisk retning.

Han beklagede sig til Erik Hansen, til den ansvarlige redaktør – først Helge Knudsen, senere Ejnar Nielsen –, han klagede til bladets bestyrelse, og han opnåede resultater, selv om han ikke var tilfreds. Hele brevvexlingen, der strakte sig over flere år, er på vej til Landsarkivet. Uanset disse overlærer-artikler, der forstyrrede billedet af bladets holdning, men dog aldrig kunne forveksles med bladets kurs, som den var fastlagt i lederspalterne, føler jeg mig overbevist om, at Jydske Tidende har betydet langt, langt mere for sikringen af det demokratiske Danmark end det så højt berømmede tidsskrift Kulturkampen.

Når Richard Andersen fejlvurderer disse forhold, hænger det sammen med, at han ikke helt har forstået farerne i grænselandet. Han omtaler f. eks. de dansk-tyske socialdemokratiske grænseoverenskomster af 1921 og 1923, der anerkendte den nye grænse. Men han nævner ikke, at 1923-overenskomsten i Tyskland blev angrebet så stærkt, at kursen faldt på den sønderjyske kreditforenings obligationer, så den måtte ophjælpes med statsgaranti. Der var ikke tillid til grænsen, og landbrugs-kriserne udmarvede modstandskraften i de bærende bondelag. Peter Grau skrev til Svensson den 20. jan. 1927: »Jeg regner den nationale stilling ringere nu, syv år efter Genforeningen, end den var i lavperioden 1880'erne eller i krigstiden. Da var vi en *befolkning* og økonomisk vel funderet, nu er vi en del partier og fattige ... Er det ikke bitterhed mod Danmark, der bringer flagstangen til fald, mere end direkte tyske krav?« Peter Grau blev senere medunderskriver på Lorenz Christensens »Nordslesvigsk Manifest«, hvori det bl. a. hed: »Vi nordslesvigske mænd og kvinder mener, at staten, efter alt at dømme, i første række må gøres ansvarlig for den katastrofe, der har ramt os, og at Danmark må sætte

alt ind på at råde bod på det her herskende økonomiske misforhold.«

Når Danmark så sagde nej, kneb det for mange at holde fast ved det danske. Og ved demokratiet. Når Stauning talte om de 50.000 arbejdsløse, der stod parat til at overtage gårdene, og når I. P. Nielsen supplerede med bemærkninger om, at der jo kunne skiftes lidt, så var det i hvert fald ikke noget, der egnede sig til at holde fast på de vaklende. De kulturradikale var endnu mere magtesløse. Men opgaven blev løst blandt andet af Jydske Tidende, som Richard Andersen har henvist til skammekrogen i kapitlet om »Antidemokratiske tendenser«.

Bogen har slagside, især for den sønderjyske fremstillings vedkommende. Alligevel trænger den sig på med sine billeder fra en uhyggelig tid, den har bud også i dag, og med de nævnte forbehold kan den anbefales dem, der vil have Danmark i 30'erne opfrisket.

Bjørn Svensson

★

Fra bispens aftensæde.

Det var ikke at vente, at den forældreløse dreng, der 1913 blev student fra Københavns Metropolitanskole og derpå gav sig til at studere til ingeniør, skulle blive både præst og provst og bisp i Sønderjylland, selvom han nedstammede fra Aasgaard i Skast sogn. Men sådan gik det. Og nu efter afsluttet embedsvirke sidder biskop Frode Beyer – thi ham er her tale om – i sit aftensæde i Rinkefølge og har derfra udsendt sine erindringer under titlen »Efterklang og eftertanke. Glimt fra grænselandet« (Lohses Forlag, København 1967). Her kan ikke indenfor en anmeldelses rammer alt det omtales, som denne interessante bog beretter om. Men præsenteres skal bogen i vort månedsskrift, da den ikke kun skildrer et menneskes mangesidede indsats, men også er et stykke grænselands-historie, der må interessere os alle.

At også biskoppen selv ønsker den læst som et sådant, fremgår både af undertitlen og af bogens disposition. Dens første afsnit om barndomstiden med dødens sorte skygge over sig, om ungdomsårene med skiftet fra polyteknisk til theologisk studium og om den første, kortvarige præstegerning i hovedstaden hedder nemlig »Forberedelsens år«. Og så følger hovedafsnittet »Tiden i Rinckenæs sogn«. Forfatteren ser sig altså ført af en hånd ovenfra: til en kirkens tjeners gerning i Rinckenæs, i Sønderjylland, dér pegede alt hen fra begyndelsen. Det er ikke det mindst værdifulde i denne bog: at her bekender en mand sin tro på Guds førelse, Guds overlegne tilrettelæggelse af begivenheder og oplevelser frem mod den gerning, han har udvalgt et menneske til. Med særlig betagelse læser man herom kapitlet »Kaldet til præst« med gengivelsen af onkel Ingvars og vennen Emils breve, der gjorde den vordende ingeniør til theologisk student.

Den unge Frode Beyer agtede som ingeniør at bygge store broer. Det kom han til, også som teolog – endda større, end han selv havde tænkt. Thi som præst i det nationalt blandede Rinckenæs sogn og som provst for Åbenrå provsti gennem 30'ernes og 40'ernes svære tid blev han netop brobyggeren mellem dansk og tysk og mellem Gud og mennesker. Herom handler bogens hoveddel om de 32 år i Rinckenæs. Den skal ikke refereres her – dertil er den altfor indholdsrig – jeg overlader til læseren selv at plukke læsningens glæde her. Kun det bør vel nævnes, at Rinckenæs-præsten kom til at lede opførelsen af Nordslesvigs første nybyggede kirke efter genforeningen, Rinckenæs korskirke, der blev indviet 1932 og nu er med til at give landskabet omkring sit sted en egen skønhed. Og ligeså må nævnes, at den unge pastor Beyer ikke gjorde andre danske præsters skæbnesvangre fejltagelse med, den at afskaf-

fe de dele af den slesvigske liturgi, som var i brug i landsdelens kirker. Men præsten og senere ligeså provsten og biskoppen Beyer indså, at netop her ejede Sønderjylland en rigdom, som kongeriget manglede og derfor burde have modtaget som datterens genforingsgave til moderen.

Bogens svageste del er nok afsnittet om bispeårene – vel fordi det er skrevet en kende for skematisk. Om sin bispegerning siger forfatteren beskedent, at den blev kun en fodnote i Maderslev stifts historie. Dette kan anmelderen ikke ganske underskrive. Der toges dog nyt biskoppeligt initiativ også i årene 1956–64 – tænk blot på den nye slags visitatser i købstæder og industriområder!

Men skal til slut en karakterisering voves af det menneske, som bogen jo også skildrer, vil jeg fortælle følgende, som biskoppen ikke har medtaget i sine erindringer: Ved en visitats her i Varnæs sogn fik vi indpresset i dagens krævende program, at en ældgammel kone fra Rinckenæs, der nu boede her, skulle have biskoppens besøg blot en halv time. Jeg præsenterede ham med hans titel: »Biskop Beyer«. Det svarede hun ikke på. Så forsøgte datteren: »Det er provst Beyer, moder«. Stadigt ingen virkning. Men da en af os sagde: »Det er pastor Beyer«, lyste den gamles ansigt op i et stort genkendelsens smil. Jeg forstår hende. Thi det var altid både provst og biskop Beyers styrke, at han var og blev pastor, hvilket ord jo betyder *hyrden*. Sine sognebørn som sine præster og utallige andre ønskede han at møde netop med hyrdens omsorg, med Den gode Hyrdes, Kristi eget sind. Og det takker vi ham for og ønsker så Guds fred og lys over aftensædet hos fru Karen i det elskede Rinckenæs.

Urban Schrøder.

★

Gennem Slogs herred.

Sognepræst Chr. Andersen, Sande-
rum, Fruens Bøge, tidligere Tinglev,

har under titlen »En spændingens egn – en tur gennem Slogs herred« udsendt et lidt revideret særtryk af to kroniker i Vestkysten (13. og 14. juni 1968). Det fordringsløse lille skrift meddeler spredte træk fra herredets seks kirkesogne, historiske glimt om sociale og kirkelige forhold og om mennesker. Det er en lille appetitvækker, der kunne have været mere nyttig, hvis den havde haft henvisninger til litteratur, hvor man kunne have uddybet kendskabet til de forskellige emner, f. eks. Kniplingekrømmer Jens Wulffs dagbog med oplysningerne om digterinden Anna. Præsten går ikke af vejen for kroerne, men det er dog nok lidt misforstået at skildre Gerrebæk som kro for studedrivere ad den gamle Flensborg-Tøndervej; det var ingen oksevej. Og når de trætte, svedige heste spændes fra postvognen i Kravlund, må man ikke kalde dem gangere; en gang er en ridehest.

★

Christianshavn og Frederiksstad.

Man regner, at Københavns udenvolds bebyggelse er begyndt 1567, samlet udenfor Nørreport, Østerport og Vesterport. I Christian IVs tid kommer Christianshavn til, idet kongen dels ønsker fortifikationer på Amager til byens beskyttelse, dels søger byen udvidet bl. a. ved hjælp af indvandring fra foregangslandet Nederlandene. Om Christianshavns grundlæggelse har Helge Gamrath skrevet en artikel i Københavns historiske årbog 1968, hvor han sammenligner med samtidig grundlæggelse af andre byer, bl. a. Frederiksstad, der grundlagdes i Sydslesvig 1619 af hertug Frederik III af Gottorp. Frederiksstad var en rent hollandsk koloniby og blev opført efter hollandske retningslinier på meget smalle grunde. Her opererede man i den ældste byplan med en fornemmere »Vorderstadt« til de større grunde med c. 10 meters facade-længde, mens de mindre facadegrunde henvistes til »Hinterstadt«, en

disposition, som Gamrath mener også kan have spillet en rolle ved Christianshavns grundlæggelse.

★

Stridigheder på Ærø.

De fynske årbøger har den særlige interesse for sønderjydske læsere, at de behandler Ærø, der hørte til hertugdømmet Slesvig. I år er der to artikler om provsteretssager mod den Ærø provst Stephan Dresing; den første sag begyndte at køre 1755, og den sidste dom blev afsagt af højesteret 1769. Hvad man hefter sig ved, er bl. a. misforholdet mellem de tysksprogede embedsmænd og befolkningen, der ikke forstår tysk. Amtmandens forordninger, der måtte oplæses fra prædikestolen, da man jo ikke kendte til aviser, var skrevet på tysk, så de efter oplæsningen måtte forklares på dansk, og det skete, at provsten kom under mistanke for at farve sin forklaring i egen interesse, således, da han krævede tiende af kommen, der var sået i bønderhaverne, medens bønderne holdt på, at det kun var sæden på marken, der skulle svares tiende af. En anden af klagerne vedrørte provstens langvarige rejser, hvor overfor forsvareren henviste til, at i et så lille sogn, hvor avling og tiende er den vigtigste indtægt, må han rejse med sit korn for at få den bedste betaling, enten til Als, Fyn eller Sjælland. En tredje klage viste sig mere kompliceret, idet Danske Kancelli havde henvist den til behandling ved den allerede konstituerede provsteret, der imidlertid var opløst, inden klagen nåede frem, hvorefter klageren, en enke, trak den tilbage, formodentlig af omkostningshensyn. Provsten følte sig imidlertid injurieret af klagen og fik en ny provsteret konstitueret til at behandle provstens sag mod enken. Hun protesterede og fik medhold i, at selv om hun havde påberåbt sig dansk ret for at få provsten dømt, var hun ikke underkastet dansk ret, når det gjaldt et søgsmål mod hen-

de selv, og specielt var hun ikke pligtig til at underkaste sig en gejstlig domstols rettergang. Sagen måtte derfor henhøre under slesvigsk ret, skønt Ærø og provsten dengang henhørte under Fyns stift.

Der var endnu flere klager, og provst Dresing fik en bøde, men slap med embede, kjole og krave i behold. Man kan dog ikke undre sig over, at han søgte forflyttelse til Bergen stift for at komme ud af de brogede forhold på Ærø.

★

Kageforme i montrer.

»Mark og montre«, det fornemme og fint udstyrede årsskrift, der udgives af de sydvestjyske kulturhistoriske museer i fællesskab (museerne i Ribe, Esbjerg, Varde, Ølgod og Grindsted), bringer i sin 1968-årgang bl. a. en artikel af Mogens Bencard om to par kageforme. De er mindre og noget anderledes end kageformene på Nationalmuseet og Gotorp-museet, og Bencard efterlyser derfor parallelmateriale og flere oplysninger om gamle kageforme.

★

Himmel og hejseværk.

I reformationstiden stod døbefontene tæt ved kirkens indgangsdør, men nogle årtier senere hed det: »Fonten skal op!«, op til koret eller i koret, og mange blev flyttet. Ved samme tid, fra 1580, blev det almindeligt med dåbsfade, og man begyndte at forsyne fontene med låg eller himmel. Fontehimlen var ofte ophængt således, at den kunne svinges til siden, eller kunne hejses ned som låg over dåbsfadet, når det ikke bruges, men hejstes op under dåben. H. K. Kristensen skriver i »Fra Ribe amt 1968« om de bevarede fonte-

himle i amtet og strejfer i den forbindelse også sønderjyske eksempler. I Visby kirke er der endnu på loftet bevaret en vippe med kontravægt, og i Brøns kirke er der ligeledes et hejseværk på loftet.

Hovedartiklen i Ribe amts årbog er Jannik Lindbæks erindringer. Jannik Lindbæk (1862–1909), der som leder af Ubberup højskole ved Kalundborg blev lærer for mange sønderjyske piger, var sønderjysk bondesøn fra Sdr. Farup og giver en livfuld skildring af egnen og familien med omgangskreds. Forbindelserne gik sydpå, tildels endog syd for den nye grænse; »i vor naboby nordefter, Øster Vedsted, hvor alle sagde a til sig selv, mens man i Sdr. Farup sagde æ, har jeg næppe været inden døre noget sted, så ringe forbindelse havde vi ad den kant.« Skildringen er livfuld, ja, men stemningen er vemodig, for tuberkulosen hærger ubarmhjertigt, og Jannik Lindbæk kommer i en alder af 5 år forældreløs til Ribe i en farbrors hjem; inden sin konfirmation mistede Jannik onklen og halvandet år efter tanten, så også det andet barndomshjem blev opløst. Erindringerens sidste afsnit handler om Jannik Lindbæks egen kamp med familiesygdommen.

★

Boganmeldelser.

Ribe årbogen slutter som sædvanlig med en gennemgang af lokalhistorisk litteratur, herunder sønderjysk, således Jens Engbergs doktordisputats »Det slesvigske spørgsmål 1850–53«, Jens Bladt »Alsiske minder«, tredje bind af Nicolai Svendsens erindringsværk, »I Genforeningens tjeneste«, og Frants Thygesen: »Tysk strafferets indtrængen i Sønderjylland mellem 1550 og 1800«. Det er H. K. Kristensen, der har skrevet omtalen.

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i
Fydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

A. Nielsen & Co. A/S
Nykøbing Falster

**Lolland-Falsters
Folketidende**

Stiftets største blad

Nykøbing F.

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største dagblad

Paul Thomsen

Krusaa

*Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekvipering*

Pindstrup Mosebrug

SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 13 og 18

Besøg
landsdelens
museer

ANDELSBANKEN

Haderslev

Aabenraa

Graasten
Andelsslagteri

Giv bøger fra **HISTORISK SAMFUND** i julegave

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

**Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole**

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjydsk
Tæppefabrik**

*A. R. Kjærby A-S
Højer*

Graasten Bank A/S

GRAASTEN

$\frac{1}{2}$ Sønderjydsk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKERI

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

ORBESEN

Stormagasinet

HADERSLEV

DEN NORDSLESVIGSKE

FOLKEBANK

AKTIESELSKAB

AABENRAA

KONTORMØBLER

P. J. SCHMIDT A/S

Vojsens - Telefon (045) 4 12 26*

HOPTRUP HØJSKOLE - Hoptrup

Vinterskole for unge mænd og kvinder
3 eller 5 mdr. fra november ell. januar
Sommerkole for unge mænd og kvin-
der, 3 ell. 5 mdr. fra maj. **Axel Nielsen**

DANEBOG HØJSKOLE - ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (044) 6 41 12

Gunner Rasmussen

M. Schaumanns Klædefabrik A/S

Afd. for kemisk rensning TRYLIN

Haderslev

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Handelsgymnasium - Handelshøjskole-
afdeling

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (044) 2 55 25

GRAM
KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{5}$ • VOJENS